

Jaciment: Santa Maria de Besalú

Municipi: Besalú.

Comarca: La Garrotxa.

Treball realitzat: Excavació arqueològica.

Tipus de Jaciment: Medieval.

Campanya: 17 de juny a 15 de juliol de 2005.

Tècnic arqueòleg: Jordi Sagrera

Memòria de l'excavació arqueològica a Santa Maria de Besalú (Garrotxa).

Jordi Sagrera

Fitxa tècnica.

Municipi:	Besalú.
Comarca:	La Garrotxa.
Localització:	Plànol E:1/5000 Besalú 257-6-7 (302-87). Institut Cartogràfic de Catalunya.
Coordenades U.T.M.	X: 475292 Y:4672247
Altitud:	166,3 m.s.n.m.
Tipus de jaciment:	medieval.
Cronologia:	Segles XI a XX.
Bibliografia:	J.M. Pons i Guri, H. Palou, <i>Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XV)</i> , Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, . F. Montsalvatje, <i>Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos</i> vol. II,, Olot, 1890. L. Pèlachs, Santa Maria de Besalú. Aproximació històrica, , <i>Amics de Besalú, VII Assemblea d'estudis del seu comtat</i> , 1991, Olot. 1992, 133-150. E. Junyent, Algunes remarques entorn de l'església de Santa Maria de Besalú, <i>Amics de Besalú, I Assemblea d'estudis del seu comtat</i> , 1968, Olot. 1971, 15 A.M. Mazure-Bourandy, Sta. Maria de Besalú. Relations entre son histoire et son architecture, <i>Amics de Besalú, V Assemblea d'estudis del seu comtat</i> , Olot, 1983, 295-314. J. Puig i Cadafalch, A. Falguera, J. Goday, <i>L'Arquitectura romànica a Catalunya</i> , vol. III, Barcelona, 1918, 171-176. Mir F., (1995) <i>El centre històric de Besal. Estudi urbanístic</i> , Ed. El Bassegoda, Olot J. Sagrera, M. Sureda, El poblament antic i medieval al voltant de Santa Maria de Besalú: les dades arqueològiques, a G. Boto (coord.) <i>Relíquies i arquitectura monàstica a Besalú</i> , núm. 2, Besalú, 2006, 105-150,

2. Índex.

1. Fitxa tècnica del jaciment	2
2. Índex	3
3. Situació geogràfica	4
4. Context històric: estat actual de la investigació	5
5. Bibliografia	7
6. Motivacions i objectius de la intervenció arqueològica.	9
7. Metodologia de treball.	10
8. Descripció de les unitats estratigràfiques.	11
9. Conclusions.	21
10. Inventari dels materials.	33
Apèndix:	
Dibuix dels materials	
Planimetria.	
Documentació fotogràfica	

3. Situació geogràfica.

El solar on s'ubica l'antiga església de Santa Maria de Besalú forma part d'una propietat del sr. Salvador Vilarrasa que és molt més àmplia i que engloba bona part del recinte del castell. La finca afectada per les restes dibuixa una mena de rectangle d'uns 50 m de llargada màxima i 23 m d'amplada.

El monument es troba situat en el turó de Santa Maria, el punt més enlairat del centre històric de la vila de Besalú a la comarca de la Garrotxa. La població està assentada sobre una plana al·luvial quaternària del riu Fluvià que travessa el terme municipal de nord-est a sud-oest. Tres afluents drenen les seves terres: la riera Capellada, el torrent de Ganganell i el torrent del Junyell.

L'accés a la finca és restringit per la seva condició de propietat privada. S'hi pot entrar des del carrer Comte Bernat Tallaferro per una travessera: la Pujada de Santa Maria que no té sortida i que acaba davant la porta de la finca de Santa Maria.

Un altre accés el trobem a la placeta que és en el cap del carrer Safont i vora la carretera (C-160) just en el punt on connecta amb el pont de la carretera de Figueres.

La capçalera romànica és l'element que s'ha conservat dempeus de l'antiga església del que va ser el priorat agustiniana. Les ruïnes actuals dibuixen un temple d'estil romànic de finals del segle XII que consta de tres naus amb un absis central i dues absidioles laterals. Les restes estan declarades com a Monument Històric i Artístic (D. 3-6- 1931/ Gac. 4-6-1931).

4. Context històric.

Fins ara, els primers indicis clars d'ocupació humana, per bé que aïllats i inconnexes, es remunten a la primera edat del Ferro (650/600 a.C.) a la zona de la Devesa. La tradició assenyalava el turó de Santa Maria i del Castell com l'indret on s'hauria fundat un assentament ibèric. De l'hipotètic *oppidum* o poblat fortificat, no se'n tenen dades físiques però el descobriment d'un camp de sitges a la Devesa lligat a diverses estructures d'habitació hi palesa l'activitat humana continuada com a mínim des de mitjan segle II a.C.

Aquest primer assentament de la Devesa es va consolidar en el segle I a.C. i es va estendre arreu de l'actual el centre històric a partir del segle I d.C. en endavant.

En el seguiment arqueològic de la canalització del gas pel centre històric de 1997 es va posar de manifest que hàbitat d'època romana estava estès també més enllà del turó, especialment pels entorns del carrer Major. Sovint s'ha especulat sobre quina mena d'establiment romà hi havia a Besalú. Una vil·la, un *vicus*?. Amb les dades que es tenen a l'abast no es pot dil·lucidar la qüestió. Tanmateix deuria ser prou consolidat i potent com perquè a la tardoantiguitat es configurés en un *castrum*. És el *castrum Bisulduni* que s'esmenta en els documents dels segles X i XI, però que caldria entendre –seguint Les etimologies d'Isidor de Sevilla– que es tractava d'una població enlairada i fortificada i no pas un castell.

En el segle IX Besalú es va erigir en la capital d'un comtat que s'estenia per les actuals comarques de la Garrotxa, Ripollès, el Vallespir i el Conflent. Els comtes de Besalú varen fixar la seva residència en el castrum i la vila comença un procés de creixement urbà notable. Així, per exemple, l'excavació arqueològica en el pati de la casa de Moneda deixava entreveure que, en època carolíngia, es va construir un imponent recinte murallat que abraçava el turó del castell i la Devesa fins al carrer Rocafort.

En el segle X es fundava el monestir de Sant Pere i la canònica de Sant Miquel i Sant Genís que en arribar el segle XI es va convertir en la seu catedralícia del bisbat de Besalú, efímerament si es vol perquè el bisbat durà tres anys (1017-1020). Tanmateix el fet revela una forta inversió comtal de recursos esmerçats a la vila.

La història de Santa Maria ha estat objecte de profund debat històric. L'origen cal cercar-lo en la canònica aquisgranesa que el comte de Besalú i bisbe de Girona, Miró Bonfill, fundà el 977 a l'església de Sant Genís i Sant Miquel que estava situada infra castrum Bisulduni. Tanmateix avui se'n desconeix l'emplaçament exacte.

En temps del comte Guillem el Gras (1020-1052), es va construir el castell comtal i es fortificava de nou el recinte de la Força. Així el 1029, en una acta de pacificació entre Guillem i l'abat de St Pere, s'acordava la donació que satisfaria l'abat de 300 mesures de calç prop de l'edifici del palau del comte (M. Galimany, 1990, 192). Era el *castro novo* dels documents. A diferència de l'anterior aquest era un castell feudal i no una zona urbana fortificada. Comptava amb la capella i la residència comtal com elements més destacats. Entre les obres realitzades destaca la capella del castell que sota l'advocació de Santa Maria es consagrava el 1055 amb la presència del bisbe de Girona.

No es pot oblidar, tanmateix, que els comtes ja disposaven d'un castell o palau amb anterioritat. Aquella primitiva residència disposava, fins i tot, d'una capella de la que se sap que hi havia un altar dedicat a Sant Bartomeu.

El 1084 el comte de Besalú féu donació de Santa Maria al monestir de Sant Ruf d'Avinyó. D'aleshores ençà es convertia en un priorat agustinià. Com apuntava Montsalvatje, podria ser aquest el moment en què la comunitat de Sant Genís i Sant Miquel es traslladés a la capella del castell, perquè les darreres donacions que rebé la canònica de Sant Genís i Sant Miquel daten de 1075. Les referències posteriors l'esmenten com a Santa Maria. Més tard, el 1137, el comte de Barcelona, hereu de la nissaga besaluena, va fer donació del castell comtal a Santa Maria.

Les restes de l'església actual es remunten a la fi del segle XII. Malgrat que alguns autors argumenten que el 1179 es parla ja de Santa Maria Novella, les obres no es van iniciar fins el 1185 quan Alfons I concedia al prior de Santa Maria llicència per aplegar tota la pedra que li fos necessària per construir.

En el segle XVI el priorat començava la decadència. En el segle XVIII s'esfondrava la nau i al voltant de la capçalera es van disposar uns contraforts per tal de sustentar l'església. Tanmateix, la comunitat va continuar la seva existència ininterrompuda en el paratge del turó del castell fins a la llei de desamortització dels bens eclesiàstics dictada el 1835. El priorat es va dissoldre i la finca passà a l'estat que la vendre a particulars en subhasta pública. A principis del segle XX el propietari d'aleshores venia diversos elements arquitectònics de l'església com ara capitells de la capçalera, la porta del claustre, la de la façana de ponent i altres que van afeblir notablement l'estructura, ja precària de l'antiga església. El sector de la nau es va arranjar i convertir en un hort.

L'any 1939, pocs mesos després d'haver finalitzat la guerra civil, el campanar i el creuer del transepte no van poder resistir més el deteriorament i es varen esfondrar. Part de la pedra que es va acumular a l'indret va servir per restaurar la veïna església de Sant Vicenç i també el pont que es va inaugurar el 1965.

Actualment la finca es manté neta i curosament enjardinada. Donat que el deteriorament de les ruïnes de Santa Maria evolucionava cap a una situació de ruïna total. El propietari va decidir restaurar i consolidar la capçalera de Santa Maria amb una actuació ambiciosa i contundent. El mateix procés de les obres va afavorir la present intervenció arqueològica.

5. Bibliografia.

J. Burch, J.M. Nolla, J. Sagrera, M. Sureda, D. Vivó, *Els temples i els cementiris tardoantics i altmedievals de mas Castell de Porqueres*, Banyoles 1999, 36-37.

F. Busquets, M. Freixa, Actuacions arqueològiques en el centre històric de Besalú (la Garrotxa): cerrer del Portalet, carrer del Pont Vell, carrer Major, carrer Tallaferró i carrer de la Devesa, *Quartres jornades d'arqueologia de les comarques de Girona, Figueres (aAlt Empordà)*, 20 i 21 de novembre de 1998, Figueres, 1998, 300-319.

F. Busquets, M. Freixa, L'excavació d'urgència del jaciment de la Devesa (Besalú, la Garrotxa), *Quartres jornades d'arqueologia de les comarques de Girona, Figueres (Alt Empordà)*, 20 i 21 de novembre de 1998, 149-170.

G. Feliu, "Algunes consideracions sobre la metrologia altmedieval catalana", dins *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22, Barcelona 2001, 141.

A. Guerreau, "L'analyse des dimensions des édifices médiévaux. Notes de méthode provisoires", dins N. Reveyron, M. Rocher i M. T. Engel (eds), *Paray-le Monial, Brionnais-Charolais. Le renouveau des études romanes*, Paray-le-Monial 2000, 329.

E. Junyent, Algunes remarques entorn de l'església de Santa Maria de Besalú, *Amics de Besalú, I Assemblea d'estudis del seu comtat*, 1968, Olot. 1971, 16.

V. Lampérez, Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media, según los monumetos y los elementos, vol II, Bilbao, 1930, 47-77

J. Llinàs, C. Montalbán, A. Ramírez, M. Sureda, *L'Hort d'en Bach. Del s. I aC a l'any 2000*, Santa Coloma de Farners 2000, 107-113.

J.Ma. Marquès, Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'arxiu Diocesà de Girona, , *Annals*, 1990-1991, Patronat d'Estudis històrics d'Olot i comarca, núm. 24 i 26, 250-251.

A.M. Mazure-Bourandy, Sta. Maria de Besalú. Relations entre son histoire et son architecture, *Amics de Besalú, V Assemblea d'estudis del seu comtat*, Olot, 1983, 295-314.

J.M. Merino de Cáceres, "Metrología y composición en las catedrales españolas", dins *Papeles de Arquitectura Española* 3, Ávila 2000, 28 i 32.

I. Miquel, J. Sagrera, Excavacions a la Casa de la Moneda, (Besalú, Garrotxa), *Setenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 2004, 377-382.

F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos* vol. II, ap. XIV, Olot, 1890, 248-251.

L. Pèlachs, Santa Maria de Besalú. Aproximació històrica, , *Amics de Besalú, VII Assemblea d'estudis del seu comtat*, 1991, Olot. 1992, 133-150, especialment 148 i 149.

J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 2.

J. Puig i Cadafalch, A. Falguera, J. Goday, *L'Arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, Barcelona, 1918, 171-176.

J.L. Ribes i Foguet, *Traces medievals. Ars et scientia. Proporcions harmòniques i construcció de la Seu Vella de Lleida (segle XIII)*, Lleida 2003, 45;

J. Villanueva, *Viaje literario por las iglesias de España*, vol. XV, ap. XXII, Madrid, 1851

Abreviatures:

ACO. Arxiu Comarcal d'Olot.

ADG. Arxiu Diocesà de Girona.

AMB. Arxiu Municipal de Besalú.

6. Motivacions i objectius de la intervenció arqueològica.

Des del dia 17 de juny i fins el 15 de juliol de 2005 es va realitzar a la finca de Santa Maria de Besalú una excavació arqueològica amb caràcter preventiu promoguda per l'ajuntament de la vila. La intervenció s'inscriu dins el conveni de col·laboració entre la Universitat de Girona i l'ajuntament de Besalú per a l'estudi i revalorització del patrimoni històric i arqueològic de la vila.

L'interès arqueològic que tenia l'ajuntament de Besalú venia de lluny, car la capçalera de Santa Maria és una de les icones plàstiques més fortes de la vila. No cal oblidar que històricament el priorat fou juntament amb el cenobi de Sant Pere un dels referents medievals de Besalú i una de les institucions que varen incidir més profundament en el desenvolupament de la seva història.

Com ja s'ha dit el conjunt de Santa Maria és un monument històric declarat. Tanmateix el fet que sigui de titularitat privada l'ha exclòs com a recurs turístic en explotació. No figura en cap dels itineraris turístics perquè no es pot incloure en el programa de visites que impulsa l'oficina municipal de turisme. Un altre problema que se'n deriva és el desconeixement històric del mateix monument.

L'any 2004 van caure a terra unes quantes peces que es van desprendre de la cornisa del braç nord del transepte. El succés fortuït va esperonar la decisió de consolidar i restaurar les ruïnes de Santa Maria per part del propietari Salvador Vilarrasa. Les obres van ser profundes car s'intervingué tant a nivell de fonaments com a la coberta i van durar més d'un any i mig.

El 2005 les obres de restauració estaven a mig fer. Fou llavors quan des de l'ajuntament es va demanar a Salvador Vilarrasa la possibilitat de realitzar una intervenció arqueològica a la finca de Santa Maria que finalment va accedir a donar l'aprovació.

El potencial arqueològic del sector de l'església de Santa Maria és segurament dels mes alts de Besalú. De fet tota la finca del sr. Vilarrasa amaga les claus per al coneixement de la història més reculada de Besalú i on el solar de l'església és una més de les peces d'alt valor patrimonial. Cal recordar que les excavacions arqueològiques efectuades a la Devesa el 1997 van documentar un camp de sitges ibèric i altres restes que evidenciaven l'existència propera d'un oppidum ibèric que apunta precisament cap el turó del Castell i Santa Maria. Recordem que Besalú va tenir una intensa activitat durant el període romà i que, malgrat que el poblament ja era més estès, les peces més importants d'aquesta època (una làpida de marbre amb inscripció epigràfica i el fragment d'una escultura de guix) van aparèixer en un sondeig efectuat el 1907 pels voltants de Santa Maria.

Els objectius que es plantejaven eren els següents:

1. Descobrir la planta general de l'església romànica, la connexió amb altres dependències com ara el claustre i determinar la unitat i/o les fases constructives.
2. L'exploració del subsòl podria localitzar restes de l'església del castell, la que es va consagrar el 1055 i que després va ser utilitzada com església del priorat.
3. Determinar i confirmar l'abast de l'ocupació de la finca en època romana. Ja hem esmentat que algunes de les troballes principals de Besalú procedeixen precisament de Santa Maria.
3. Comprobar l'existència i l'estat de conservació de nivells arqueològics d'època ibèrica que confirmarien sense gaire esforç l'evidència del suposat poblat ibèric.

7. Metodologia de treball.

El propietari no volia que s'excavés en extensió tot el recinte de l'església. Tenint en consideració aquesta consigna i també les possibilitats pressupostàries que no permetien l'excavació en extensió generalitzada, el treball de camp es va centrar en unes rases inicials obertes amb excavadora amb la intenció principal d'abastar el màxim espai possible. El principi de simetria que indueix la disposició de la capçalera de l'església ens decidí d'atacar la meitat de migdia del temple partint del teòric eix longitudinal. Primerament es van obrir dues rases curtes en sentit nord-sud que havien de permetre la ubicació del mur perimetral de migdia del temple. Efectivament a la rasa núm. 1 es va localitzar un tram molt curt d'aquella estructura que malauradament es conserva només a nivell de banqueta de fonamentació. La segona rasa, la núm. 2, va resultar negativa des del punt de vista arqueològic.

Seguidament es va practicar una tercera rasa, aquesta en direcció est-oest, que partint del pilar de migdia del transepte es va projectar en direcció oest fins a la localització de la paret occidental de l'església. Precisament la troballa d'aquest mur fou decisiva per ampliar l'espai explorat en el que vàrem acabar anomenant la cala núm. 3. Totes les estructures aparegudes en aquests àmbits es conservaven només a nivell de fonamentació. Tanmateix encara es va poder constatar l'evidència d'una pilastra que, lligada a la paret de ponent del temple, hauria marcat, en el seu moment, l'emplaçament de l'arrancada d'un dels arcs torals que separava la nau central de la lateral de migdia.

També s'havia projectat una darrera rasa situada a la zona del transepte que es va realitzar totalment a mà convertint-se en la cala 4. Les troballes en aquest àmbit ens parlen de la descoberta de la capçalera d'una església anterior a les ruïnes actuals. El nivell de circulació més elevat del presbiteri ha permès que s'hagin pogut conservar els murs amb una alçada mitjana de més d'1 m. La tècnica constructiva documenta una fàbrica romànica llombarda que es concreta en un absis central semicircular i dues absidioles laterals de les que només es va deixar al descobert la de migdia. La del nord es va deixar inèdita per la impossibilitat d'accedir-hi, car les obres de consolidació i rehabilitació de Santa Maria que s'estaven realitzant contemporàniament als treballs arqueològics ho impediën: bastides, puntals metàl·lics... Dins l'espai interior de l'absis central es van localitzar les restes d'una petita cripta, en realitat un reconditori. També s'han preservat irregularment testimonis i fragments de l'enllosat que havia pavimentat el presbiteri i nombroses tombes que delaten una utilització funerària en època moderna.

La metodologia d'excavació ha seguit fins allà on s'ha pogut al mètode estratigràfic Harris d'excavació en extensió. Les fitxes emprades són una adaptació del model proposat per Harris. Les sigles de referència són SM per tot el jaciment. Malgrat que s'han distingit quatre cales o rases dins l'excavació la numeració de les U.E. no ho contempla, car s'ha començat per un sol dígit 1, 2, 3... i així successivament fins el final.

El punt «0» de l'excavació s'ha situat a la base del pilar de migdia del creuer de l'església de Santa Maria.

Les plantes s'han dibuixat totes a l'escala E:1/20. Tanmateix en el recull planimètric s'han presentat a una altra escala per tal d'evitar planells excessivament grossos.

8. Descripció de les unitats estratigràfiques.

U.E. 1.

Nivell superficial que apareix sota la capa de gespa. És general a totes les cales. Es tracta de terra amb força contingut de matèria orgànica amb una potència mitjana de 40 cm aproximadament. El material ceràmic és escàs, gens homogeni i amb predomini de ceràmica molt moderna (segles XIX i XX).

U.E. 2.

Restes d'un mur aparegut a la cala 1 per sota de l'estrat superficial U.E. 1. Se n'ha descobert un tram molt curt; uns 50 cm (l'amplada de la rasa). Es conserva només a nivell de fonament amb una amplada màxima de 250 cm. Val a dir, tanmateix que de la part aixecada de la paret no se n'ha conservat res perquè es notava que havia estat arrasada sistemàticament. En conseqüència no es pot amidar l'amplada original del mur. Tècnicament estava bastit amb còdols de riu lligats amb morter de calç.

Per sota no es va excavar. S'ha interpretat com les restes dels fonaments de la paret perimetral de migdia del temple de Santa Maria.

U.E.3.

Capa de sediment localitzada sota el nivell superficial de la cala núm. 3. Cobria una solera de morter de calç U.E. 6 i se situava al nord del mur U.E. 4. Estava formada per una terra argilosa rogenca amb inclusió de còdols rierencs. Entre el material recollit hi figuren restes òssies humanes sense connexió anatòmica i ceràmica de diverses èpoques. S'ha interpretat com un testimoni de l'enderroc i arrasament de les estructures de la vella església de Santa Maria efectuada en el segle XX.

U.E. 4.

Restes d'un mur orientat nord sud localitzat a ponent de la cala núm.3. Es va descobrir per sota del nivell superficial (U.E. 1) Havia estat arrasat en el segle XX fins pràcticament a nivell de fonaments. Estava construït amb còdols desbastats disposats en filades a trencajunts. Els paraments exteriors estaven ben acabats mentre que el nucli interior el constituïa una massa espessa de morter de calç amb inclusió de còdols. El gruix amidava 118cm i se'n va descobrir una llargada total de 560 cm. Per la banda interna marcava un encaix que dibuixava en planta la base d'una pilastra rectangular de de 144 x 76 cm adossada al mur però totalment integrada. En conseqüència es va considerar com una única unitat estratigràfica. Es va interpretar com una part del mur de ponent de l'església de Santa Maria amb una pilastra que marcava la separació de la nau central de la nau lateral de migdia.

U.E. 5.

Restes de la solera d'un paviment localitzat a la cala núm. 4. Es descobria per sota del nivell superficial i a molt poca fondària. Abastava tota la superfície explorada de la cala núm. 4. Estava formada per terra compactada amarada amb calç. Tenia un color gris que

contrastava amb el marró de la terra de l'estrat precedent. Conservava parcialment alguns fragments de l'enrajolat que en el seu moment hauria constituït un paviment (U.E. 5). El gruix arribava als 17 cm. Cobria les U.E. següents: U.E. 14, 16, 15, 42, 25 i 18.

La manca de material arqueològic associat no permetia cap mena de datació. No obstant això per les restes de les rajoles del paviment es feia palpable que es tractava de les restes d'una actuació moderna realitzada en un moment indeterminat del segle XX. En tot cas era posterior a l'esfondrament fortuït del campanar que va succeir a finals de l'any 1939.

U.E. 6.

Restes d'una solera de morter de calç situat sota la bossada de terra i pedres U.E. 3 a la cala núm. 3 i a tocar del mur U.E. 4. Tenia poca extensió car s'entregava al mur U.E. 4 en el punt on aquest marcava una pilastra interior. Estava mal conservada car desapareixia a poca distància cap a llevant del mur esmentat i no es va poder explorar totalment perquè s'endinsava més enllà del perfil de la cala cap al nord. Es va interpretar com les possibles restes de la solera del paviment de la nau central de l'antiga església de Santa Maria.

U.E. 7.

Base del pilar de migdia del creuer de l'església.

U.E. 8.

Restes d'un enrajolat modern de toves vermelles (segle XX) que va aparèixer a la cala núm. 4 per sota de l'estrat superficial. Fragmentat i mal conservat, originalment s'hauria estès cobrint bona part de la superfície del creuer de l'església. Es tracta d'una refacció moderna i puntual destinada a regularitzar el terra del sector. Anava lligat amb la solera U.E. 5.

U.E. 9.

Igualat a U.E. 15.

U.E. 10.

Petit farciment de terra situat sobre la sabata de fonamentació del pilar sud del transepte (U.E.7). Estava format per terra solta amarada de morter de calç i fragments de còdols. No hi va aparèixer material arqueològic.

U.E. 11.

Rasa localitzada sobre la fonamentació del pilar U.E. 7. Es tracta de la rasa que es va obrir per enllestir els fonaments del pilar de migdia del creuer de l'església. En realitat no era gaire profunda perquè la sabata descansava damunt la solera del paviment de la capella del castell. Per tant tots els estrats de sediment localitzats al voltant del pilar

estrictament són reompliments destinats a guanyar alçada. La rasa retallava l'estrat U.E. 15. U.E. 10 i 20.

U.E. 12.

Restes de fonaments correguts localitzats a la cala núm. 3. Es localitzaven per sota del nivell superficial (U.E. 1) i es projectaven des del pilar interior del mur U.E. 4 en direcció est. Se'n va descobrir una llargada de 350 cm. Per bé que s'estenien més enllà dels límits explorats. Estaven formats per una massa de còdols i morter de calç espès que conformaven una base forta i sòlida. Es van interpretar com les restes de la fonamentació dels pilars que separaven la nau central de la meridional. Cal dir que dels pilars no se'n va documentar cap rastre.

U.E. 13.

Estrat de terra argilosa amb abundància de cendres que donaven una coloració fosca a l'estrat. Es va localitzar sota la solera U.E. 6 de la cala núm. 3.

U.E. 14.

Petit abocament de pedres tallades i còdols procedents la fàbrica de l'església que van aparèixer per sota de la solera moderna U.E. 5. Cobrien la U. E. 22 i es recolzaven vora la coberta de la cripta (U.E. 25). No es va poder aclarir si la formació de l'abocament de pedres era fruit de l'esfondrament del creuer el 1939 o es realcionava amb la construcció de la mateixa cripta.

U.E. 15.

Equivalent a U.E. 9. Sediment de terra barrejada amb pols de morter de calç i pedruscall que omplia l'espai interior de l'absidiola sud de la capella del castell (U.E. 16) a la cala núm. 4. Apareixia per sota de la solera U.E. 5. Es va interpretar com el reompliment de l'absidiola en el moment de construcció de la capçalera actual de Santa Maria que data de finals del segle XII. El material arqueològic era molt escàs i no permetia una datació. L'estrat estava retallat per una fossa oberta per a un enterrament (U.E. 31).

U.E. 16.

Murs dels absis de la capella del castell que van ser enderrocats i substituïts per la capçalera actual del segle XII. Se'n conservava una alçada aproximada de 100 cm comptant des del nivell de circulació de l'esmentada capella. Apareixien arrasats a un mateix nivell la qual cosa assenyala que foren enderrocats en construir-se la capçalera actual. Estaven bastits amb pedra ben carejada formant filades a trencajunts i lligats amb un morter molt sòlid i de gran duresa. Mostraven la tècnica similar al de la arquitectura llombarda del segle XI que coincidiria amb la data de consagració de la capella efectuada el 1055.

U.E. 17.

Anul·lat.

U.E. 18.

Sediment de terra rogenca i fosca poc compacta situat al nord del pilar sud del creuer a la cala núm. 4. S'hi varen localitzar restes de fauna (ovins). Estava cobert per a U.E. 14 i cobria parcialment els estrats U.E. 28 i U.E. 34.

U.E. 19.

Restes humanes sense connexió anatòmica apareguts a prop de la pilastra de separació entre l'absis major i l'absidiola sud de la capella del castell (U.E. 16). Conformava una petita bossada del sediment U.E. 14, Es conservaven prou bé dos fèmurs i un coxal corresponent a un individu adult. Sembla que es tractaria de les restes d'un enterrament que fou destruït amb la construcció de la cripta. Els ossos es van recollir i dipositar tots junts.

U.E. 20.

Petit sediment de terra situat damunt la sabata de fonaments del pilar sud del creuer de l'església actual a la cala núm. 4. Es tractava possiblement d'una petita bossa de sediment modern, car durant l'excavació s'hi van recollir restes òssies humanes sense connexió anatòmica, i ceràmica moderna. Farcia el retall U.E. 21.

U.E. 21.

Retall localitzat vora el pilar de sud del creuer de l'església a la cala núm. 4. Es tractava d'una petita rasa o retall obrat a la U.E. 9-15 moderna i posterior a l'abandonament de l'edifici.

U.E. 22.

Restes humanes aparegudes sense connexió anatòmica corresponent a un individu adult. Es van localitzar sota la U.E. 14 al nord de la cala núm. 4. Cobria un sediment U.E. 27. Possiblement es tracta de les restes d'un enterrament que fou destruït en obrir-se la cripta.

U.E. 23.

Restes humanes aparegudes sense connexió anatòmica. Els ossos conservats fan veure que corresponen a més d'un individu. Estaven dipositats sobre el mur occidental de tancament de la cripta, la qual cosa fa sospitar que es tractava originalment d'enterraments que foren destruïts amb la construcció de la cripta.

U.E. 24.

Restes òssies humanes corresponents a un individu adult. Es van localitzar a la cala núm. 4, just per sota d'unes altres restes (U.E. 19). En aquest cas descansaven directament a sobre de la volta de la cripta (U.E. 25). No presentaven cap mena de

connexió anatòmica i, com en tants altres casos descoberts en aquest àmbit cal creure que provenen d'un vel enterrament destruït en construir-se la cripta.

U.E. 25.

Volta de la cripta localitzada a la cala núm. 4. Es tracta d'una volta baixa obrada amb còdols de riu disposats a llibret i lligats amb morter de calç. Descansava sobre els murs perimetrals de la cripta. És una construcció matussera que va emprar un morter de calç de poca qualitat que s'engrunava amb molta facilitat. De llevant a ponent estava solcada per una enorme escletxa que l'havia degollat. La causa de la fractura data de 1939 quan el creuer de Santa Maria es va esfondra violentament sobre el terra. Alguns blocs de travertí procedents de la volta del creuer s'encastaren contra la coberta de la cripta foradant-la i fracturant-la.

U.E. 26.

Mur de tancament de la cripta per la banda nord a la cala núm. 4. Era una paret feta de còdols rierencs lligats amb morter de calç amb un gruix de 50 cm. No tenia fonamentació car descansava directament sobre la solera del paviment de l'antiga capella del castell (U.E. 34). Per la banda interna estava arremolinada amb morter de claç blanquinós.

U.E. 27.

Sediment de terra marronosa i flonja situada al nord de la cripta a la cala núm. 4. apareixia per sota de la U.E. 22 i cobria parcialment la paret oest de la cripta (U.E. 26) i l'enterrament U.E. 32. Durant l'excavació es va recollir una moneda de bronze i restes òssies humanes disperses i sense cap mena de connexió anatòmica.

U.E. 28.

Sediment localitzat al sud de la cripta a la cala núm. 4. Apareixia per sota del sediment U.E. 14 i parcialment també del U.E. 18. Es tractava bàsicament d'un abocament de morter de calç engrunat i còdols de riu grossos que actuaven de contrafort del ronyó de la volta de la cripta. La seva presència es relaciona directament amb la construcció de la cripta.

U.E. 29.

Restes humanes sense connexió anatòmica descoberts sobre el mur oest de tancament de la cripta a la cala núm. 4. Estaven cobertes per la U.E. 14. Es tracta de les restes d'un enterrament destruït en construir-se la cripta. Les despulles funeràries es van recollir i es van dipositar agrupades en aquest punt.

U.E. 30.

Sediment de terra orgànica localitzat al sud de la cripta a la cala núm. 4. Tenia poca potència i extensió es dipositava directament per sobre de la solera del paviment de la capella del castell (U.E. 34).

U.E. 31.

Enterrament localitzat al sud de la cala núm. 4. La tomba era una fossa simple excavada en el sediment U.E. 15 que reomplia l'espai interior de l'absidiola sud de la capella del castell per tant és posterior a aquella construcció i es va obrir quan ja funcionava la capçalera actual. Les restes òssies corresponien a un individu adult i, tot i que mal conservades, permetien copsar la disposició general del difunt amb les cames rectes i juntes i els braços plegats sobre l'abdomen. La orientació general era est oest amb el crani a ponent.

U.E. 32.

Enterrament localitzat al nord de la cripta a la cala núm. 4. Va aparèixer sota el sediment U.E. 27. La conservació general era deficient perquè estava alterada per la construcció de la cripta. Tanmateix s'observava la disposició general de la fossa simple que delimitava un esquelet corresponent a un individu adult orientat d'est a oest amb el crani a ponent. La posició de cúbit supí amb els braços plegats sobre l'abdomen i les cames juntes i lleugerament flexionades. L'espai era molt reduït car estava encotillat entre la cripta i el mur de l'absis major de la capella del castell. En conseqüència no es va poder explorar més en aquest punt.

U.E. 33.

Restes d'un crani humà corresponent a un individu adult que va aparèixer al costat nord de l'enterrament U.E. 32. Possiblement es tracta de les restes d'un enterrament. No es va excavar perquè el crani es va localitzar en netejar el perfil nord de la cala i es veia clarament que s'endinsava més enllà.

U.E. 34.

Restes d'una solera obrada amb morter i pedruscall documentada a la cala núm. 4. Es descobria per sota dels sediments U.E. 18, 28 i 30, al sud de la cripta. Es va comprovar que s'entregava al mur de l'absis major de la capella del castell i que la sabata de fonamentació del pilar sud del creuer s'hi assentava directament a sobre. Era dura i compacta i es va interpretar com les restes de la preparació del paviment original de la capella del castell. Durant l'excavació dels sediments que la cobria van apaèixer alguns fragments (molt pocs) de lloses de pedra propis d'un paviment. Les marques conservades en aquesta solera assenyalaven les esmentades lloses com les que haurien pavimentat l'absis major de la capella del castell. No es va excavar més avall.

U.E. 35.

Rasa de fonamentació de la cripta a la cala núm. 4. Es descobria per sota de l'enterrament U.E. 32 i es marcava com una franja estreta d'uns 20 cm arrencada

amb la paret nord de la cripta per la banda externa. Retallava l'estrat de terra U.E. 40 i estava farcida per una capa de sediment U.E. 41.

U.E. 36.

Restes d'un paviment de lloses de pedra localitzat al sud de la cala núm. 4. Es descobria per sota de la solera U.E. 5. Malauradament estava molt malmenat per forats i espoliacions. De fet només es conservava bé en un racó situat entre els murs de la capçalera de la capella del castell i el pilar de separació entre l'altar major i l'absis meridional del tester actual. Amb la neteja d'aquest nivell es va constatar que els mateixos murs dels absis de la capella castral s'havien enderrocats fins aquest punt per tal de reutilitzar-los com a part integrant del paviment. Es tractava, doncs, del paviment del braç sud del transepte de la capçalera de l'església.

U.E. 37.

Restes d'un paviment de lloses conservat deficientment que es localitzava vora el pilar de separació de l'absis major del de migdia de la capçalera actual. Es descobria sota el nivell superficial. S'entregava a la base del pilar esmentat, fet que hi delatava una relació directa. Hi havia una llosa més grossa i de planta rectangular que probablement marcava la presència d'un enterrament

U.E. 38.

Petit mur recolzat entre el pilar sud del creuer (U.E. 7) i el mur de separació de l'absis major del de migdia de la capella del castell. Semblava integrat a l'estructura de la sabata de fonaments de l'esmentat pilar. No obstant això, s'observava amb claredat que s'hi recolzava i que sobresortia a més alçada. Per la posició es va considerar que molt possiblement formava part del mur de tancament del paviment del presbiteri que estava elevat uns 18-20 cm respecte al paviment del transepte. Per tant s'ha de posar amb relació al graó U.E. 37.

U.E. 39.

Enderroc de la volta de la cripta a la cala núm. 4. Com ja s'ha comentat la volta de la cripta (U.E. 25) estava degollada per la caiguda violenta de l'creuer de l'església. El fet va passar el 1939 de manera fortuïta. Part de la volta de la cripta es va trencar i, amb el temps alguns còdols amb el morter que la formaven es van desprendre de la volta i es van dipositar damunt el farciment intern de la cripta que, en bona maeura també contenia fragments de la mateixa volta.

U.E. 40.

Estrat de terra marró amb cert contingut d'argila que es localitzava al nord de la cripta a la cala núm. 4. Es descobria sota l'enterrament U.E. 32 i estava retallat per la rasa de fonamentació de la paret nord de la cripta (U.E. 35). Donat l'espai migrat que quedava (encaixonat entre la paret de l'absis de la capella del castell U.E. 16 i la cripta) es va decidir deixar-lo sense excavar.

U.E. 41.

Farciment de la rasa de fonamentació del mur nord de la cripta a la cala núm. 4. (U.E.35). Estava format per una terra fosca compacta. No es va poder excavar totalment perquè l'espai disponible no ho permetia. Apareixia sota de l'enterrament U.E. 32.

U.E.42.

Restes òssies humanes corresponents a un individu adult localitzades al sud de la cripta a la cala núm. 4. Van aparèixer sense connexió anatòmica fet que fa creure que es tracta d'un enterrament que va ser destruït en construir-se la cripta i que les restes recollides es van dipositar agrupades en aquest punt. Estava cobert pel sediment U.E. 14 i per sobre del sediment U.E. 28.

U.E. 43.

Enterrament situat a llevant de l'absidiola sud de la capella del castell. Va aparèixer per sota de la solera U.E. 5. i de l'enterrament U.E. 52. La tomba, una fossa simple amb els extrems arrodonits, fou excavada retallant el paviment U.E. 36 i parcialment també la paret de la mateixa absidiola de la capella del castell. Les restes òssies corresponien a un individu adult dipositat en posició de cúbit supí amb les cames juntes i estirades i els braços plegats sobre l'abdomen. La orientació general era est oest amb el cap a ponent.

U.E. 44.

Restes d'un enllosat de lloses de travertí ben tallat localitzat al fons de l'absidiola de migdia de la capçalera actual (segle XII-XIII). Es conservava deficientment i només a ran del mur de l'absis. Sembla que fou expoliat a consciència després de l'abandonament de l'edifici. Es va trobar sota el nivell superficial.

U.E. 45.

Anul·lat.

U.E. 46.

Lloses de pedra situades a la banda nord del paviment U.E. 36. En formaven part integrant, però, tanmateix s'observava que era una refacció posterior. Es conservaven tres lloses que dibuixaven un rectangle allargassat de gairebé 2m de llargada per 60cm d'amplada. La forma descrita i la orientació general amb el costat llarg orientat de ponent a llevant van fer creure que es tractava de les lloses d'un enterrament que es va obrir en el transepte de la capçalera en un moment indeterminat però anterior a la construcció de la cripta. No es va obrir ni excavar per evitar la destrucció del paviment.

U.E. 47.

Llosa de pedra ben tallada situada al nord de les lloses U.E. 46 i formant part integrant amb el paviment U.E. 37. Les característiques tècniques i l'aspecte era molt similar al

de la U.E. 46. Aquí malauradament només es preservava una llosa. No es va excavar. Es localitzava sota de la solera de paviment U.E. 5.

U.E. 48.

Anul·lat.

U.E. 49.

Restes d'un muret de pedra i morter situat en el punt de separació dels paviments de lloses U.E. 36 i U.E. 37. Disposat en direcció est oest, marcava una mena de graó que salvava el desnivell existent entre ambdós paviments. Estava mal conservat però per la disposició, ubicació i cotes es va assimilar a la U.E. 38, és a dir, al graó que separava el paviment del presbiteri (U.E. 37) al del braç de migdia del transepte. Per tant, es va assimilar a U.E. 38.

U.E. 50.

Estrat de terra, pedruscall i morter de calç engrunat localitzat a llevant de l'enterrament U.E. 43 i del paviment U.E. 45. Estava molt remenat però probablement fossin restes del mateix paviment U.E. 45.

U.E. 51.

es van anar Sediment localitzat a l'interior de la cripta a la cala núm. 4. Estava format per material de runa d'obra: còdols, morter de calç engrunat... Cobria aproximadament la meitat del volum interior de la cripta. Formava un petit turó de tal manera que en el centre gairebé arribava a tocar la volta, mentre que en els extrems tenia menys de dos pams de fondària. La seva formació és moderna i data de 1939 quan es va esfondrar el creuer de l'església. Tota la volta va caure violentament sobre el terra esquerdant i foradant la volta de la cripta. Fins aleshores, la cripta estava buida per dins i fou llavors quan s'omplí de sediment.

U.E. 52.

Enterrament situat al sud del paviment U.E. 45 a migdia de la cala núm. 4. Les despulles estaven dipositades parcialment al damunt d'una altre enterrament (U.E. 43) que en deuria aprofitar la fossa. Estava molt mal conservat perquè només es va poder documentar part del tronc de l'esquelet, el crani i el braç esquerra. No obstant això es veia clarament que estava orientada d'est a oest amb el crani a ponent. Estava tallat per un enterrament posterior (U.E. 54).

U.E. 53.

Restes humanes aparentment sense connexió anatòmica aparegudes a l'extrem sud de la cala núm. 4. Es localitzaven sota en nivell superficial i en un estat de conservació molt deficient. Es distingien un fèmur, un fragment de pelvis, restes del crani i algunes costelles. Podria ser la restes d'un enterrament de fossa simple i que possiblement

s'hauria coronat amb una coberta de lloses. El nivell de remenament de l'àmbit per on hi passaven les conduccions del rec per aspersió impedié més matisacions.

U.E. 54.

Enterrament situat al sud de la cala núm. 4. Es va localitzar sota un enterrmanet més modern (U.E. 53) immediatament a llevant del mur de l'absidiola sud de la capella del castell (U.E. 16) i al sud de la part conservada del paviment de lloses del braç sud del transepte. La fossa era simple i no es conservava cap indicatiu de la coberta. L'esquelet corresponia a un individu adult disposat en posició de cúbit supí amb les cames juntes i estirades, el braç dret col·locat sobre l'abdomen i el braç esquerre estirat i arreglerat amb el cos. La orientació general era est oest amb la particularitat que el crani es trobava a llevant.

9. Conclusions.

Del món ibèric a la tardoantiguitat.

Enlloc s'han documentat vestigis d'època antiga, amb prou feines a nivell de troballes ceràmiques i sempre en contextos poc clars: nivells superficials o en estratigrafies de cronologia clarament posterior. Els materials més antics s'han concretat a partir d'alguns fragments de ceràmiques de vernís negre, campaniana A i B o del cercle de la B exclusivament. També hem d'assenyalar la presència escadussera d'algún bocí de ceràmica fina de tradició ibèrica (oxidada emporitana) i d'alguna àmfora itàlica. Tot plegat ens situa en un horitzó cronològic al voltant dels segles II-I a.C. que és similar a les primeres fases constructives detectades a la Devesa el 1997¹. Tanmateix en el nostre cas, manquen les evidències físiques de murs, d'estructures i d'estratigrafia. El raonament més versemblant ens fa veure que, en el turó, no hi va haver mai cap assentament ibèric i tampoc en època republicana, malgrat que les expectatives creades per la historiografia eren d'un signe ben diferent.

L'alta edat mitjana: el *castrum* i la muralla.

La manca d'estructures d'habitació d'època tardoantiga al voltant de Santa Maria contrasta amb els nombrosos testimonis que es van excavar a la zona de la Devesa on sembla que tot l'espai estava densament ocupat i edificat². El buit arqueològic a Santa Maria no es comença a trencar fins als segles IX-X quant tot el recinte del turó del castell i de Santa Maria queda incorporat dins el perímetre defensiu d'una muralla que abasta també el sector de la Devesa i el tram superior del carrer Bernat Tallaferro: és la Força de Besalú que sense gaire dificultat es pot identificar amb aquella entitat que els documents del segle X anomenen *castrum* de Besalú.

El mot *castrum* prové de la terminologia militar romana i designa un campament fortificat estable. A la tardoantiguitat el concepte evoluciona per convertir-se en un poblament civil fortificat que no arriba a l'estatus d'una ciutat. El *castrum* de Besalú era el centre de domini d'una extensa unitat jurisdiccional que, en el segle IX, s'esmenta com *territorio Bisuldunense / pagus / comitatu*. Malauradament desconeixem l'entitat física del *castrum* tret del perímetre fortificat que, com ja hem comentat, s'ha conservat prou com per afirmar que englobava el turó i la Devesa amb bona part del carrer Tallaferro.

La muralla és una obra massissa, en alguns trams, de més de 2 m de gruixa, bastida bàsicament amb filades de còdols i pedruscall lligats amb un morter espès i molt sòlid. L'aparença que mostra el llenç que ressegueix el carrer Rocafort permet captar la tècnica constructiva d'encofrat per pujar paret que, malgrat les diferències en la utilització del material, és similar a la de la tàpia. L'excavació arqueològica realitzada

¹ F. Busquets, M. Freixa, Actuacions arqueològiques en el centre històric de Besalú (la Garrotxa): cerrer del Portalet, carrer del Pont Vell, carrer Major, carrer Tallaferro i carrer de la Devesa, *Quartres jornades d'arqueologia de les comarques de Girona, Figueres (aAlt Empordà)*, 20 i 21 de novembre de 1998, Figueres, 1998, 300-319.

² F. Busquets, M. Freixa 1998, L'excavació d'urgència del jaciment de la Devesa (Besalú, la Garrotxa), *Quartres jornades d'arqueologia de les comarques de Girona, Figueres (Alt Empordà)*, 20 i 21 de novembre de 1998, 149-170.

en el pati de l'antiga caserna de la guàrdia civil va permetre datar el tram de muralla de Rocafort en un moment indeterminat dels segles IX-X³.

Els textos medievals proven l'existència de la muralla en el segle X. És el cas, per exemple, del 977 quan el comte Miró Bonfill funda una canònica a l'església de Sant Genís situant-la, (...) *sita infra muros castris Bisulduni*⁴. Més clara resulta la referència de la muralla l'esment que es fa de l'església de Santa Maria i Sant Joan (Santa Maria de Bell-lloc) A la butlla del papa Gregori.V de 998 de la que es diu que (...) *est prope menia Bisulduni* (...)⁵.

Tanmateix dins l'àmbit de Santa Maria, l'arqueologia no ha documentat cap nivell atribuïble a aquest època. La poca ceràmica ha estat recollida sempre sense un context poc clar: nivells superficials, reompliments..

El castell comtal.

S'ha atribuït a la voluntat del comte Guillem el Gras (1020-1052) la construcció del castell comtal sobre el turó de Santa Maria. El motiu principal ve donat per l'acta de pacificació consignada l'any 1029 entre el comte i l'abat de St Pere de Besalú. En virtut dels acords, l'abat deixava 300 mesures de calç (...) *propter edificationem palacii mei* (...)⁶. Les obres que realitzava Guillem, tard o d'hora, deurien reixir perquè, en l'acta de lliurament que va fer el comte Bernat II de Santa Maria a Sant Ruf d'Avinyó el 1084, consta que es va compondre *in castro novo*⁷.

A diferència de l'anterior aquest era la residència comtal i un complex militar i nó una zona urbana fortificada. Es va situar en el turó de Santa Maria ocupant-lo íntegrament. Els límits de migdia, ponent i nord venien marcats per la vella muralla carolingia mentre que, per la banda de llevant, es va construir un mur nou que el va tancar i segregar de la resta del *castrum*, és a dir, de la zona de la Devesa. Malgrat que no en podem precisar el recorregut total, sabem que seguia paral·lel a l'actual carrer Bernat Tallaferro.

El recinte interior del castell era considerable i l'excavació a Santa Maria a posat de manifest que no estava completament edificat. El nucli central estava situat a la banda de migdia del recinte on la torre del rellotge, per bé que reedificada en època moderna, ens el recorda. Com veurem més endavant, la capella ocupava el sector central, en el mateix indret que ara dominen les ruïnes de Santa Maria. A banda dels edificis del castell hi havia espais nets i també tinences de propietaris particulars com es desprén

³ I. Miquel, J. Sagraera, Excavacions a la Casa de la Moneda, (Besalú, Garrotxa), *Setenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 2004, 377-382.

⁴ J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XI)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 2.

⁵ J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XI)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 29. Veieu també F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos* vol. II, ap. XIV, Olot, 1890, 248-251.

⁶ F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, ap. X, Olot, 1890, 233-234.

⁷ F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, ap. XVIII, Olot, 1890, 263-264. J. Villanueva, *Viaje literario por las iglesias de España*, vol. XV, ap. XXII, Madrid, 1851

dels documents de venda de dos camps que afrontaven amb el mur de l'església de Santa Maria el 1172 i el 1173⁸.

La capella del castell.

La intervenció arqueològica a Santa Maria va posar al descobert diferents elements estructurals d'una església romànica de tres naus anterior a les ruïnes de la capçalera actual. S'han identificat amb la capella del castell comtal.

El primer esment conegut es remunta a l'any 1038 en la donació que feia el comte Guillem de dos masos a l'altar de Sant Bartomeu (...) *qui est situm in castro Bisulduni in mea capella*⁹. No és possible aclarir si es tracta com insinua Junyent, de la mateixa església castral consagrada el 1055 sota l'advocació de Santa Maria¹⁰ o d'una capella anterior, car no sabem res de la residència comtal abans d'aquesta data. El document de 1055 conté, en realitat, la pacificació entre el comte Guillem II i Berenguer Guifred, bisbe de Girona, per un vell litigi sobre drets jurisdiccionals a la vila de Bàscara¹¹.

Les rases obertes a Santa Maria estaven pensades per localitzar les traces dels murs de l'església del priorat. L'estratigrafia general era molt senzilla. Sota una capa prima de terra orgànica es descobria arreu un sediment molt homogeni d'uns 70/100cm de potència. Estava format per una terra argilosa amb barreja de sorra i còdols. El material ceràmic era escàs i heterogeni: des de fragments d'àmfora romana a ceràmica vidrada popular dels segles XIX i XX. Més avall, apareixia el subsòl natural de sorres i argiles compactes de formació al·luvial. Totes les estructures que s'hi van localitzar estaven fonamentades en aquest darrer nivell.

A la cala núm. 1 es va localitzar un tram curt dels fonaments del mur que tancava el temple per la banda de migdia. La banquetta de fonamentació donava una amplada considerable de 250cm aproximadament. En no conservar-se cap vestigi del mur en alçada no es va poder apreciar l'amplada real que tenia.

A la cala núm. 3 es va localitzar el mur de ponent de l'església (U.E.4)¹². Malgrat que també estava arrasat es preservava prou l'arrancament de la paret per amidar-ne l'amplada que arribava als 120cm. Es tractava d'una estructura sòlida bastida amb pedra i còdols desbastats de 20 a 25cm de llargada mitjana i lligats amb un morter espès i consistent. Per la cara interna sobresurtia la base d'una pilastra rectangular (74 cm de fondària i 158cm d'amplada) que delimitava la separació de la nau central i la lateral de migdia. Estava totalment integrada en el mur i mostrava la mateixa pauta constructiva. Des de la pilastra es descobria en sentit est el fonament corregut sobre el que s'haurien assentat els pilars de migdia de la nau central. Es projectava sense interrupcions en el recorregut destapat de la rasa, al voltant de 15m. Val a dir que no es va trobar cap indici dels pilars perquè l'arrasament dels segles XIX i XX havia estat sistemàtic segurament

⁸ J.Ma. Marquès, Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'arxiu Diocesà de Girona, , *Annals*, 1990-1991, Patronat d'Estudis històrics d'Olot i comarca, núm. 24 i 26, 250-251.

⁹ J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 20.

¹⁰ E. Junyent, Algunes remarques entorn de l'església de Santa Maria de Besalú, *Amics de Besalú, I Assemblea d'estudis del seu comtat*, 1968, Olot. 1971, 16.

¹¹ F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, ap XVIII, Olot 1890, 263-264.

¹² Les sigles U.E. signifiquen unitat estratigràfica. En arqueologia qualsevol element i capa de sediment o estrat identificat és una U.E. Cadascuna porta un codi identificatiu que generalment és un número.

amb la intenció de reutilitzar la pedra i eliminar obstacles en un paratge que es va destinar força temps al conreu d'horta¹³.

Les troballes més importants es van realitzar a la cala núm. 4. En aquest àmbit i sota la pertinent capa de terra orgànica va aparèixer una solera de morter magre (U.E.5) molt moderna i, si fem cas del material ceràmic aparegut en el context, posterior a la desamortització de l'edifici. Immediatament per sota van començar a sorgir els murs absidats que havien de pertànyer a una església anterior a l'actual capçalera. Les troballes dibuixaven un absis semicircular principal amb una llum interior de 440cm i una absidiola enganxada pel sud que no es va excavar totalment però el segment d'arc obtingut permetia amidar l'amplada interna amb 250 cm. L'estructura formava un mur unitari per a tot el tester de 138 cm de gruix en el major i 120cm per l'absidiola. A diferència dels murs de la nau, aquí es conservava en bon estat part del mur en alçada, uns 80cm aproximadament, al capdavall dels quals, es localitzava la solera de la pavimentació original. Això permetia captar la tècnica constructiva amb els carreus carejats i disposats en filades successives que s'entreveïen entre les restes enblanquinades de l'arrebossat que n'havia cobert el parament interior. L'espai de mur de separació dels dos absis estava ressaltat per un retranqueig en degradació que perfilava una pilastra.

La solera de morter era l'únic testimoni ben conservat del paviment de llosetes planes de pedra que probablement cobria tot el terra de l'església i de les que se'n van recuperar tres fragments entre els sediments de terra que amortitzaven el conjunt. Malauradament aquests estrats van resultar poc fiables per a cap datació perquè les nombroses refaccions posteriors, especialment la construcció d'una cripta i les nombroses fosses d'enterrament d'època moderna deixaven poc marge de treball.

Totes les troballes situades topogràficament perfilen un temple de tres naus d'uns 28,5m de longitud (murs inclosos) que denoten una monumentalitat de proporcions bastant allunyada de la percepció que se'n tenia en considerar que l'església consagrada el 1055 era una modesta capella¹⁴. Al nostre entendre l'èxit d'aquesta idea preconcebuda ha exercit una influència negativa en treballs posteriors de molt mèrit com el de Mazure-Bourandy¹⁵. A partir de plantes i fotografies antigues, va observar les diferències constructives entre la nau i la capçalera. Pensava que era degut a una evolució lenta de les obres del priorat. Malauradament va obviar la possibilitat que la diferència de les naus podia venir donada per la perduració de l'estructura de la mateixa capella castral.

Les dues plantes conegudes dibuixades abans de la desaparició total dels murs de les naus presenten sensibles diferències entre elles. Puig i Cadafalch publicava la primera el 1918¹⁶. És una planta restituïda que considera l'edifici com un conjunt unitari i reproduïx els pilars del creuer a les naus. La representació gràfica que es fa dels primers pilars de les naus fa entendre que, en aquell moment, se'n conservaven dempeus

¹³ Per a la història més recent del monument podeu veure L. Pèlachs, Santa Maria de Besalú. Aproximació històrica, , *Amics de Besalú, VII Assemblea d'estudis del seu comtat*, 1991, Olot. 1992, 133-150, especialment 148 i 149.

¹⁴ E. Junyent, Algunes remarques entorn de l'església de Santa Maria de Besalú, *Amics de Besalú, I Assemblea d'estudis del seu comtat*, 1968, Olot. 1971, 15

¹⁵ A.M. Mazure-Bourandy, Sta. Maria de Besalú. Relations entre son histoire et son architecture, *Amics de Besalú, V Assemblea d'estudis del seu comtat*, Olot, 1983, 295-314.

¹⁶ J. Puig i Cadafalch, A. Falguera, J. Goday, *L'Arquitectura romanica a Catalunya*, vol. III, Barcelona, 1918, 171-176.

traces prou evidents. Lampérez en publicava una altra uns anys més tard¹⁷. Aquí els pilars presenten planta de creu sense semicolumnes adossades i les tramades es disposen a un ritme diferent. Aquesta versió és, al nostre entendre, la més versemblant perquè lliga millor amb les dades arqueològiques, especialment amb la configuració de la pilastra que separa l'absis central de l'absidiola sud i amb la documentada en el mur de ponent del temple. La proposta de Puig i Cadafalch de pilars similars als del creuer es contradiu amb el sistema de fonamentació corregut vist a l'excavació perquè, com veurem més endavant, els del creuer es fonamenten per mitjà de potents sabates totalment aïllades i independents. Per altra banda, l'aparent irregularitat en la distribució dels trams de les naus que reflecteix la planta de Lampérez, lluny de representar un problema, més aviat queda avalada per les consideracions que hem de fer tot seguit sobre la traça de l'església primitiva.

Així doncs, la planta que proposem recull la distribució de Lampérez tot deixant a llevant de l'església (a la zona del que hauria estat el creuer) un tram de la mateixa profunditat que el que aquest autor dibuixa als peus del temple. Cal tenir present que aquesta dimensió és la que separaria el darrer pilar dibuixat per Lampérez de la zona del tester que s'ha pogut documentar arqueològicament, un espai que fa impossible la projecció d'un altre tram estret com els del centre de l'església. Una distribució de trams com aquesta, que faria destacar poderosament els extrems oriental i occidental de la nau, ens portaria a reflexionar sobre les possibles solucions en alçat d'aquestes dues parts del temple, que, per altra banda, són les que habitualment reben un tractament diferenciat; amb les dades disponibles, però, no podem ara com ara proposar res amb la mínima fermesa que seria desitjable.

L'església del segle XI, recordem-ho, es presenta com un temple amb tres naus i, en correspondència, absis major i dues absidioles, sense transsepte marcat en planta. D'aquest edifici, l'arqueologia ens n'ha pogut proveir el radi interior i exterior de l'absis i l'amplada i llargada totals de l'edifici; també disposem de la situació del límit nord de la nau central, per tant, doncs, podem saber l'amplada de la nau lateral nord i projectar amb certa comoditat l'amplada de la central. A partir d'això es poden proposar una sèrie de generalitats sobre la primitiva implantació del temple; fins i tot podem avalar una determinada distribució de trams i una idea sobre la unitat metrològica bàsica que podria haver estat emprada.

Quant a les dimensions globals, cal que considerem el rectangle que defineix essencialment l'església en les seves mesures interiors i prescindint dels absis, és a dir, reduint la llargada a 22,90 m i l'amplada a 16,10 m. Observem que podem dibuixar un rectangle tal que els seus costats es relacionen mitjançant la proporció $1:1 \times \sqrt{2}$, la *mesura certa* emprada en la construcció dels segles posteriors que, malgrat que pugui semblar un càlcul complicat, és extraordinàriament difós en el disseny de temples de tres naus ja que consisteix en el simple dibuix d'un quadrat i en la projecció subsegüent de la seva diagonal.¹⁸ Val la pena destacar, també, que la projecció d'aquest quadrat de 16,10 m a partir dels peus de l'església arriba exactament fins al límit est del tercer tram assenyalat per Lampérez. Així doncs, la projecció de les diagonals del quadrat podria explicar la irregularitat en la distribució dels trams oriental i occidental en la planta que

¹⁷ V. Lampérez, *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media, según los monumentos y los elementos*, vol II, Bilbao, 1930, 47-77

¹⁸ J.L. Ribes i Foguet, *Traces medievales. Ars et scientia. Proporcions harmòniques i construcció de la Seu Vella de Lleida (segle XIII)*, Lleida 2003, 45; J.M. Merino de Cáceres, "Metrología y composición en las catedrales españolas", dins *Papeles de Arquitectura Española* 3, Ávila 2000, 28 i 32.

proposem, bo i deixant entre ells l'àrea central del rectangle dibuixat, que seria repartida en dos trams de la manera que veurem tot seguit.

Crida segonament l'atenció el fet que el diàmetre exterior de l'absis (3,90 m) coincideixi amb l'amplada de la nau lateral nord i, a més, càpiga 7 vegades en la llargada total de l'església. És a dir, tornant a considerar el rectangle inicial, la sortida de l'absis major representa un augment d'un sisè de la seva llargada total. Així doncs, la projecció del quart diàmetre a partir de l'absis (o el tercer a partir del límit del rectangle) ens dona el punt central de les naus de l'església, que coincideix, per cert, amb el límit est de l'arc toral corresponent. La projecció del diàmetre de l'absis degué servir també, doncs, per a determinar la llargada dels trams centrals, que fins ara no ens sabíem explicar. També té interès el fet que l'amplada projectada de l'absidiola lateral (2,45 m) correspongui al radi interior de l'absis central i, amb poca diferència, a l'amplada de l'element que separa aquest absis de l'absidiola esmentada. Si amb aquest joc de dimensions es podia delimitar la llargada de l'església, la seva separació en trams i l'articulació de tota la capçalera, l'amplada de la nau central amb els seus suports correspon simplement a l'espai restant entre tots aquests elements ja determinats: els seus prop dels 6,40 m d'amplada (dimensió molt variable segons l'indret) no és més que la projecció d'un quadrat a partir de l'augment que representa la projecció de la diagonal respecte del quadrat bàsic de la planta de què parlavem unes línies més amunt.

Altres mesures menors ens ajudarien a precisar una mica més la base metro lògica d'aquest disseny i a avançar alguna hipòtesi sobre la seva estructura mètrica. Els absis, tant el central com les absidioles, se separen de les naus corresponents mitjançant dos plecs les arestes dels quals presenten dimensions per damunt dels 30 cm. Essent d'aquest ordre la mesura més petita detectable i sense poder dedicar-hi l'estudi aprofundit que l'edifici mereix (això és, sense resoldre tots els problemes de plantejament de l'església), és possible proposar l'ús d'una unitat bàsica situable al voltant dels 32 (32,5) cm. Així, el radi exterior de l'absis, que hem vist que és una mesura essencial per a la delimitació de la planta, arribaria a les 12 unitats, agrupació que també correspondria per tant a l'amplada de les naus laterals. L'amplada de la nau central seria d'unes 19; si hi sumem els suports podria arribar als 25. Aquests suports tindrien una amplada d'unes 3,25 vegades la mesura deduïda. Cal tenir en compte que l'amplada de la nau central és projectada, per la qual cosa un total de 24 unitats no seria del tot impossible. La llargada total del temple, doncs, arribaria a prop de 80 unitats i l'amplada als 50. Pel que fa a la distribució en trams que proposem a partir de Lampérez, els trams curts mesurarien 12 unitats i els quadrats de llevant i ponent, unes 19.

Si veritablement la base metro lògica emprada fos aquesta, caldria identificar-hi amb tota probabilitat un peu llarg, probablement d'arrel carolíngia, o bé com a perduració dels peus bizantins més llargs que el peu romà clàssic que eren emprats amb freqüència en el món de l'antiguitat tardana¹⁹ detectats en jaciments de les comarques gironines, per bé

¹⁹ J. M. Merino de Cáceres, "Metrología y composición en las catedrales españolas", dins *Papeles de Arquitectura Española* 3, Ávila 2000, 22. G. Feliu, "Algunes consideracions sobre la metrologia altmedieval catalana", dins *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22, Barcelona 2001, 141. J. L. Ribes i Foguet, *Traces medievals. Ars et scientia. Proporcions harmòniques i construcció de la Seu Vella de Lleida (segle XIII)*, Lleida 2003, 43

que en cronologies normalment tardoantigues²⁰. Tanmateix, l'ús d'una o altra unitat de mesura no ens permet per ara extreure conclusions significatives atesa la variació en les bases metrològiques que observem durant l'edat mitjana, si bé en les unitats de longitud hi ha una preferència, sobretot abans del segle XII, pel peu en totes les seves variants.²¹ Un estudi sistemàtic de les esglésies de la Catalunya vella, agrupades per cronologies, ens podria portar en el futur a coneixements reveladors sobre la matèria.

El priorat de Santa Maria del Castell.

Un dels temes que més controvèrsia ha generat de la història medieval de Besalú gira al voltant de l'església de Sant Genís i Sant Miquel i el priorat de Santa Maria. Per la relació rellevant amb el present treball pensem que és convenient fer-ne una breu i simplificada relació dels esdeveniments. El 977 Miró Bonfill dotava l'església de Sant Genís i Sant Miquel i la convertia en una comunitat de canonges regulars que havia de rebre, en els anys successius, moltes donacions comtals entre les que hi figuren les esglésies parroquials de Sant Vicenç i la de Santa Maria i Sant Joan (Santa Maria de Bell-lloc)²². El 1017, Bernat Tallaferro la triava per establir-hi la seu episcopal de Besalú²³. Malgrat la durada efímera del bisbat (1017-1020), Sant Genís i Sant Miquel van continuar rebent la protecció comtal amb noves donacions fins el 1075 on es registren documentalment per darrera vegada les advocacions expressades. D'aleshores ençà sempre més apareix Santa Maria en detriment de Sant Genís i Sant Miquel. El 1084, Bernat II en feia lliurament a Sant Ruf d'Avinyó i la canònica de Santa Maria quedava convertida en un priorat agustinianà. Malgrat que es desconeix l'emplaçament original de Sant Genís i Sant Miquel sabem que, tard o d'hora, la comunitat es va traslladar al recinte del castell ja convertida en priorat de Santa Maria. El problema rau en l'incertesa a l'hora de precisar el moment del trasllat. Si Montsalvatje creia que la data clau girava al voltant de l'any 1084, moment en què desapareixen Sant Genís i Sant Miquel substituïts per Santa Maria *intra muros*²⁴, altres autors el baixen fins a ple segle XII²⁵. Aquesta segona línia d'opinió situa un estadi, diguem-ne intermedi, en el que el

²⁰ J. Burch, J.M. Nolla, J. Sagrera, M. Sureda, D. Vivó, *Els temples i els cementiris tardoantics i altmedievals de mas Castell de Porqueres*, Banyoles 1999, 36-37. J. Llinàs, C. Montalbán, A. Ramírez, M. Sureda, *L'Hort d'en Bach. Del s. I aC a l'any 2000*, Santa Coloma de Farners 2000, 107-113.

²¹ A. Guerreau, "L'analyse des dimensions des édifices médiévaux. Notes de méthode provisoires", dins N. Reveyron, M. Rocher i M. T. Engel (eds), *Paray-le Monial, Brionnais-Charolais. Le renouveau des études romanes*, Paray-le-Monial 2000, 329.

²² Veieu per exemple, el text de la butlla del papa Gregori V del 998, on confirmava les donacions i possessions atorgades pel comte Bernat Tallaferro a Sant Genís i Sant Miquel de Besalú. J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 29. F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú*, vol. II, ap. XIV, 248-251.

²³ J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 3. Montsalvatje, 1889, *Noticias históricas. Besalú, su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. I, ap. XV, 274-278.

²⁴ El text de l'acta de lliurament que feu el comte Bernat II de Santa Maria a Sant Ruf d'Avinyó de 1084 conté les paraules *intra muros Bisulduni* en referir-se a Santa Maria. F. Montsalvatje, *Noticias históricas, Besalú, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, ap. IV, ap. XX, Olot 1890, 265-266. Montsalvatje recollia el document de Villanueva que ja transcrivia *intra*, J. Villanueva, *Viaje literario por las iglesias de España*, vol. XV, ap. XVIII, Madrid, 1851.

²⁵ Junyent observà un error de transcripció a la paraula *intra* (dins) assenyalant que la forma correcta és *infra* (sota). E. Junyent, Algunes remarques entorn de l'església de Santa Maria de Besalú, *Amics de*

priorat es va establir durant un temps a l'església de Santa Maria de Bell-lloc abans d'ocupar l'àmbit del castell.

L'excavació a Santa Maria ha constatat que l'església del castell era un temple amb una capacitat notable i no només una modesta capella. Les generoses proporcions segurament l'habilitaven per acomplir les necessitats de la comunitat de monjos i, més encara, quan el 1137, Ramon Berenguer IV, hereu del llinatge comtal besaluenc, feia donació a Santa Maria de tot el castell de Besalú²⁶. A banda de les rendes i senyories que rebia, adquiria el domini d'un espai físic considerable a Besalú que tenia una església de certa monumentalitat. Fa de mal entendre la donació si el priorat no estava instal·lat a l'església del castell o bé no tenia la intenció de residir-hi.

Tanmateix les ruïnes actuals de Santa Maria dibuixen una important reforma medieval que va modificar substancialment la fesomia de la capella castral però que no la va substituir completament. Les troballes de la sala núm. 4 revelen que els canvis es van concentrar en la construcció d'una nova capçalera que es va adossar al cos de les naus preexistents. L'estructura interna del nou tester mantenia la disposició d'un absis central i dues absidioles laterals però potenciava enormement el presbiteri en disposar d'un transepte on certament els braços no eren gaire més llargs que l'amplada de les naus, però dotava al conjunt d'una profunditat i espai considerables. L'obra es coronava amb un cloquer nou ubicat sobre el braç meridional del transepte.

El llenguatge arquitectònic de la nova obra utilitza les maneres d'un romànic madur que també es veu reflectit en la mateixa tècnica constructiva. Veiem que els murs ja no són massissos car presenten un doble parament extern amb carreus atallantats de travertí i disposats en filades a trencajunts que tanquen un nucli intern, un farciment de pedruscall i morter. Per cert, una de les causes de l'ensorrament de l'edifici l'hem de buscar precisament en aquest morter emprat. És poc consistent, s'engruna amb molta facilitat i això afebleix notablement la resistència mecànica dels murs de càrrega.

El procés constructiu no va alterar la funcionalitat litúrgica de la vella església. Els murs del tester nou es van aixecar a redós i voltant el presbiteri antic sense cap interferència. Un cop es van enllestir els tres absis i els murs de tancament del transepte es va procedir a aixecar els pilars que havien de suportar el creuer. Aquí la diferència constructiva ja es percep en la fonamentació. L'excavació arqueològica del pilar de migdia mostrava una potent sabata de fonamentació que trencava amb el sistema de fonament corregut observat a l'església anterior. Per bastir-lo es va haver de rebentar el paviment però bona part de l'estructura quadrada del fonament es va aixecar par damunt del nivell de circulació antic i totalment exempt. Mentre durava la construcció deuria semblar que el fonament també anava vist. L'emplaçament es va triar meticulosament: arrangerat amb la projecció de la línia que marcaven els pilars de separació entre la nau central i la meridional i a tocar de, però sense malmenar-la, la pilastra que separava l'altar major de l'absidiola sud. Seguint la planimetria publicada per Lampérez també s'aprecia la planificació ordenada i lligada respecte del ritme que marcaven els pilars de les naus, és a dir, respectant les proporcions de la traça de l'església del segle XI. Així, s'observa

Besalú, I Assembla d'estudis del seu comtat, 1968, Olot. 1971, 15. Tanmateix, en el nostre llatí medieval el terme *infra* vol dir sota i dins alhora i pren un sentit diferent al que proposa el mateix Junyent. Sobre aquesta qüestió veieu J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2002, nota 6.

²⁶ J.M. Pons i Guri i H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Col·lecció diplomataris, Barcelona, 2002, doc. núm. 23. Montsalvatje, *Noticias históricas. Besalú, su historia, sus condes, su obispado y sus monumentos*, vol. II, ap. XXIII, Olot, 1890, 272-273.

que la llum entre dit pilar i el primer de la nau és la mateixa que entre els dos primers pilars de la nau de l'església del segle XI (3,70 m; una distància molt poc diferent dels 3,90 m a partir dels quals s'implantà l'església del segle XI i relativament explicable atesa la diferència de gruix del nou sistema de suports) i que la fondària del creuer (6,50m aproximadament) és raonablement anàloga a la del darrer tram de nau i més occidental i a la del creuer del s. XI que havia estat desballestat per raó de l'ampliació. Aquestes simples anotacions permeten d'entrada assegurar que la capçalera nova es va traçar i construir per anar encastada contra les naus de l'església anterior intentant aconseguir un ritme coherent i general de conjunt. Aquest fet no hagués estat necessari en el cas hipotètic d'una substitució completa de la capella del castell.

L'enderroc de la vella capçalera fou inevitable quan els pilars del creuer van estar enllestits. No es va eliminar totalment, només fins on calia perquè la pavimentació del creuer es va situar a uns 80 cm per damunt del paviment antic o, fins i tot, 110 cm si es comptava des del centre del creuer, car es ressaltava mitjançant un graó, i això n'estalviava l'arrasament absolut. Les restes preservades deuen ser visibles durant la major part de la història moderna de l'edifici perquè es van integrar amb l'enllosat que servia de paviment.

No cal explicar la utilitat de disposar de material de rebuig en abundància en els reompliments necessaris per assolir la cota de paviment més alta requerida. En canvi l'enderroc va ser curós amb al material lapidi dels murs vells. A l'excavació arqueològica del reompliment que es trobava sota l'enllosat del transepte (U.E.15) no es va descobrir cap llambordí ni pedra tallada. Només hi van aparèixer pedruscall molt menut i una quantitat ingent de calç d'obra engrunada procedent de l'enderroc dels murs.

Un altre aspecte pendent de resoldre és el que fa referència a la cronologia constructiva de la capçalera nova de Santa Maria. Malauradament l'excavació arqueològica no ha pogut fixar-la a partir dels registres ceràmics apareguts especialment en els nivells de reompliment ubicats sota el paviment del transepte. La causa es deu a les refaccions modernes i contemporànies detectades en aquest àmbit que han provocat intrusions i també a l'escassa recollida de ceràmica. No obstant això i mercès a algunes fonts documentals, la podem acotar a partir de la dècada dels anys 80 del segle XII. És interessant en aquest sentit el testament de Berenguer de Guixà de 1172. El cavaller feia deixes a totes les esglésies de Besalú ;

(...)Inprimis dimitto corpus meum deo et ecclesie sancte Marie katri pro sepultura dimitto eidem ecclesie pro remedio anime mee xl solidos barchinonensis et i equa et vi alnas de vario debruio et unas caligas de presseto rubeo et lectum meum bene et honorifice aptatum hac paratum in manso de garriga cum suis pertinentiis in parrochia sancti vincentii. Iterum dimitto inter domum templi et domum ospitalis scilicet meum equum et scutum et cella et ensem et cofam et trepas et etiam pro convivio sancte Marie Katri iii porcos ve solidorum et quidquid opus fuerit in isto convivio. Dimitto etiam operi sancti Martini x solidos et operi sancti Vincentii v solidos et operi sancti Petri bisulluni x solidos (...) Sig+num Petri prioris ecclesie sancte Marie castri.²⁷

Si ens hi fixem bé en el text s'assenyala que les deixes anaven dirigides a l'obra de les esglésies. La indicació s'ha de prendre amb tota la prudència del món, però és un detall, en canvi, que no acompanya l'esment de Santa Maria.

²⁷ ADG. Pergamins de Santa Maria de Besalú, núm. 26.

Pocs anys després, el 1180, Joan Roig venia unes cases al prior de Santa Maria que eren al costat de Santa Maria Nova .

*(...)per L solidos barchinonensium illas domos cum exitibus ac redivibus suis a terra usque ad celum que sunt in villa bisilluni juxta ecclesiam sancte marie novelle et infra eandem ecclesiam et domos Guillemi Drogonis et juxta viam publicam (...)*²⁸

El text és conegut per un trasllat de 1265. El fet que en aquesta data l'obra ja deuria estar enllestida pot fer creure que l'escrient afegís *motu proprio* el qualificatiu. Més encara quan el 1185 el rei Alfons atorgava llicència a Pere, prior de la canònica de Santa Maria, per poder aplegar pedra dins el terme de Besalú per a les obres de construcció del monestir:

*(...) quod possitis accipere petram seu lapides ad omnia opera vestra, ubicumque eas inveniatis, in termino Bisulduni. Et nemo audeat vobis eas resistere cuiuscumque sit solum terre illius ubicumque lapides inveniuntur*²⁹.

El cementiri i el verger de Santa Maria

A les rases 1 i 2 de Santa Maria es van detectar algunes restes òssies humanes. Van aparèixer amb connexió anatòmica poc aparent, fruit segurament de la superficialitat de les troballes i del remenament de què ha estat objecte el paratge en la història recent. Sigui com sigui, es constata l'evidència que, a migdia i a ponent de l'església de Santa Maria, s'hi va generar un cementiri lligat al priorat. Es conserven alguns documents que situen traspassos immobiliaris al capdamunt de l'actual Pujada de Santa Maria, és a dir, a migdia del temple. Les afrontacions ens il·lustren la distribució dels diferents espais que es disposaven al sud, sud-est i sud-oest de l'església entre els que hi figura el cementiri. Així el 1259, Pere Negre cabrevava a Santa Maria una casa i jardí situats dins el castell

*(...) illas meas domos de infra castro totas ab integro cum viridario quod ibi est intus clausuram dictarum domorum (...) affrontant [2 lletres] predicti domus et viridario ab oriente in ea fexa que est inter illas domos et domos bernardi gaufredi et ab occidente et a circio in ciniterio sancte marie castri, et a meridie in carreria.*³⁰.

L'àmbit del cementiri coincideix amb l'espai que els documents baixmedievals anomenen verger de Santa Maria. Així i sense moure'ns de la part alta del carrer ara esmentat, trobem, en data de 1366, la venda que feia Berenguer de Cornellà d'una casa a Sibila, vídua de Pere Arnau de Santa Pau que afrontava a llevant amb una casa d'Astruga, vídua de Jaume Rovira, a migdia amb el carrer i a ponent i nord amb el pati i verger del monestir³¹. El 1384, Agnès, muller d'en Ramon Pujol, venia a Francesca una casa a la Força³². Afrontava amb la Pujada de Santa Maria a migdia, amb el prat del castell i el cementiri a ponent, amb el verger de Santa Maria al nord i la casa de Bernat de Cornellà i mig carreró a llevant. A l'est d'aquest carreró que s'esmentava el 1384, hi

²⁸ ADG. Pergamins de Santa Maria de Besalú, núm. 36.

²⁹ significat J.M. Pons i Guri, H. Palou, *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles X-XV)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2002, doc. núm. 26.

³⁰ Marquès J.M., Pergamins de Santa Maria de Besalú a l'arxiu Diocesà de Girona, *Annals*, 1990-1991, Patronat d'Estudis històrics d'Olot i comarca, 284, núm. 166. ADG. Pergamins de Santa Maria de Besalú, núm. 167.

³¹ ACO. Besalú, Llibre de notes del prior de Santa Maria de Besalú, 1649-1665, f.75v.

³² ACO. Besalú, Llibre de notes del prior de Santa Maria de Besalú, 1649-1665, f.76r.

havia un pati on s'hi va establir Miquel Piera el 1471³³. A llevant limitava amb la casa d'en Sant Esteve, al sud amb el carrer (actual Pujada de Santa Maria), a l'oest amb el carreró i pati per on es va a Santa Maria i al nord amb el cementiri.

El verger de Santa Maria s'estenia realment per tota la banda occidental del turó; des de la muralla nord fins el prat del castell i des del claustre i l'església fins el darrere de les cases aixecades sobre el carrer de Sant Vicenç (actuals carrers Major i Safont). L'informe pericial que es feia de les muralles de Besalú el 1447 per manament dels jurats esmenta el tram de muralla del verger de Santa Maria a continuació del claustre³⁴. Els documents ressenyats evidencien també que el verger voltava l'església de Santa Maria pel sud.

Reformes i actuacions tardanes en el presbiteri de Santa Maria.

En aquest apartat final ens fem ressó de reformes modernes que documenten detalls de la vida moderna del priorat. Hem esmentat d'esquitllentes que el paviment del transepte se situava a uns 80cm per damunt del de la capella del castell. Cap al sud i vora l'absidiola de migdia es va descobrir una extensió prou considerable de l'enllosat de plaques de travertí i còdols que conformaven la superfície de circulació. Els murs dels absis de la capella del castell, arrasats i aplanats fins aquest nivell, havien servit de paviment estalviant així unes quantes lloses als promotors de l'obra. En arribar al creuer, el presbiteri s'emfatitzava físicament car el terra s'alçava un graó en una plataforma prominent respecte dels braços del transepte. L'estat de conservació en aquest punt era deficient perquè bona part de l'enllosat havia estat expoliat, especialment dins l'espai inscrit de l'absis major de la capella del castell. Aquí es descobria una solera de morter magre de calç. Els materials que hi apareixien associats: ceràmica vidrada i de cuina popular del segle XIX revelaven que es tractava d'una reforma molt recent i clarament posterior a la desafectació de l'edifici. Per sota va començar a sorgir una volta escarsera obrada amb palets de riu i morter de calç. Enllestida l'excavació pels voltants es va comprovar que la volta cobria una petita cambra soterrada que quedava inscrita dins l'absis central de la capella. Es tractava d'una cripta o, més ben dit, d'un reconditori si tenim en consideració les modestes proporcions (260cm d'amplada per 210cm de fondària màximes). L'accés s'hauria fet originalment per una trapa zenital oberta a la volta de la que gairebé se'n perdia el rastre per destruccions posteriors. S'hi deuria baixar per una escala de ma.

Certs detalls constructius, com ara el sistema d'encofratge amb encanyissat de la volta, palesaven una cronologia tardana, a partir del segle XVI en endavant. Sembla que, des de 1687, les relíquies es custodiaven en un armari de la sagristia, per tant és molt probable que, en aquella data, la cripta restés ja amortitzada³⁵.

El reconditori per dins era parcialment buit. De fet hauria estat buit fins el 1939, ja acabada la guerra civil, quan s'esfondrà el creuer i el campanar sobre el paviment. L'impacte va ser impressionant. Segons comenta la gent gran, es va sentir un terrabastall enorme que va aclaparar tot el poble. Tot seguit es va aixecar un immens núvol de pols espès que va cobrir el turó. Els efectes de l'impacte es poden resseguir arqueològicament en comprovar que la volta de la cripta estava degollada per una ampla

³³ ACO. Besalú, Llibre de notes del prior de Santa Maria de Besalú, 1649-1665, f.78r.

³⁴ ACO, Notarials, Besalú, reg. 375, s.f.

³⁵ J. Pèlachs, Santa Maria de Besalú. Aproximació històrica, *Amics de Besalú, VII Assemblea d'estudis del seu comtat (1991)*, Olot, 1992, 147

escletxa longitudinal provocada per les dovelles de la volta del creuer en caure-hi al damunt. Fins i tot se'n conservaven algunes clavades en el ronyó de la volta escarsera, travessant-la. Fou llavors quan l'interior es va començar a emplenar de runa.

A banda de la construcció del reconditori es detecta la utilització del presbiteri com a àmbit d'enterrament. Per sobre de la volta i flanquejant-la van aparèixer nombrosos testimonis de restes humanes la majoria sense connexió anatòmica. També apareixien enterraments al sud del transepte. Originalment les fosses anaven cobertes amb lloses planes que s'integraven en el paviment del sector. Es va observar alguna reutilització de tombes testimoniades per la superposició d'individus i retalls. La orientació general es disposava en sentit est-oest, amb el cap a ponent excepte a l'enterrament U.E.54 que tenia el cap a solixent, un fet poc habitual.

No hi ha elements de datació a partir dels registres ceramològics. Una visió de conjunt, però permet observar que les restes òssies sense connexió anatòmica es van localitzar exclusivament sobre la volta del reconditori i sobre del seu mur de ponent. En canvi, les tombes més ben conservades apareixien al nord del reconditori i en el braç sud del transepte. Queda clar que totes les fosses es van obrir quan ja funcionava la capçalera actual (la tomba U.E. 54, per exemple, retallava parcialment el mur de l'absidiola de migdia de la capella del castell). Els detalls exposats fan intuir que la construcció del reconditori va malmenar uns quants enterraments. Les restes dels difunts es van recollir i posteriorment abocar en petits dipòsits damunt la volta i per les vores. Tanmateix les lloses de la coberta de les tombes preservades modificaven el paviment original del presbiteri, tot i que en respectaven el nivell de circulació. Això vol dir es van habilitar en un moment posterior.

10. Inventari dels materials arqueològics.

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 1
---------------------------------------	-----------------	-----------------	---------------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Àmfora romana	Tarraconesa poss. Dr. 2-4		1				1
Cer. vidrada	Moderna (ss. XVIII-XX)	9	2	2	27		40
Comuna oxidada	moderna			1	6		7
Com. Red. torn	medieval				1		1
Pisa blanca	moderna				1		1

material de construcció	total

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total
Restes òssies humanes fragments de costella, crani, fèmur	57

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 3
---------------------------------------	-----------------	-----------------	---------------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Àmfora romana	Tarraconesa alt imperial				2		2
Àmfora indeterminada					2		2
Àmfora ibèrica		1			1		2
Comuna oxidada	romana			1	2		3
Grollera red. torn	Ibèrica o republicana	1			3		4
Comuna oxidada ibèrica			1		1		2
Ceràmica espatulada	carolíngia				1		1

material de construcció	total

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total
Restes òssies humanes sense connexió anatòmica	42

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 6				
---------------------------------------	-----------------	-----------------	---------------	--	--	--	--

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Àmfora indeterminada					1		1
Comuna oxidada					1		1
Ceràmica espatulada	carolíngia				1		1

material de construcció	total

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 14
---------------------------------------	-----------------	-----------------	----------------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Àmfora ibèrica					2		2
vidrada			1		1		2

material de construcció	total

Malacologia	total
Fragment de petxina	1

Fauna	total
Porc (molars)	3

altres	total
Restes humanes disperses i sense connexió anatòmica	5

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 25				
---------------------------------------	-----------------	-----------------	----------------	--	--	--	--

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
vidrada	moderna				1		1

material de construcció	total

Malacologia	total

Fauna	total
Caprins (dents)	1

altres	total

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 26
--------------------------------	----------	----------	---------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Comuna oxidada	moderna			1	1		2

material de construcció	total

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 27				
--------------------------------	----------	----------	---------	--	--	--	--

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total

material de construcció	total
Ferro. Claus de secció quadrada	3

Malacologia	total

Fauna	total
Fragment maxil·lar	1

altres	total
Restes humanes sense connexió anatòmica (ossos)	3

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E. 39
---------------------------------------	-----------------	-----------------	----------------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Àmfora itàlica			1				1
Comuna oxidada	romana				1		1
Comuna red. torn	Augustal (romana)		1				1
Comuna oxidada	moderna				3		3
vidrada	Segles XVIII-XX	6			18		24
Pisa blanca	moderna				3		3

material de construcció	total
Rajola de pisa de color blau (moderna)	1

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total
Vidre pla	1
Vidre 2 freg. Sense forma, 1 base d'ampolla (moderna)	3
Ossos humans sense connexió anatòmica	42

Jaciment. Santa Maria (Besalú)	sigla SM	any 2005	U.E.
---------------------------------------	-----------------	-----------------	-------------

classe ceràmica	observacions	vores	anses	bases	s/f	altres	total
Pisa blanca	Moderna (segle XX)	8		1	8		17
vidrada	Dominen cassoles. ss. XIX-XX	10		2	23		35
Comuna oxidada	moderna	2		3	12		17

material de construcció	total
Guix motllurat Fragments	3

Malacologia	total

Fauna	total

altres	total
Bronze. Fragments d'una peça indeterminada	3
Ferro: claus	2
Ferro: objectes indeterminats	2
Vidre 9 fragment s/f i una base (vidre modern segle XX)	10
Fragment d'una sola de sabata de couro (segle XX)	1

0 3cm

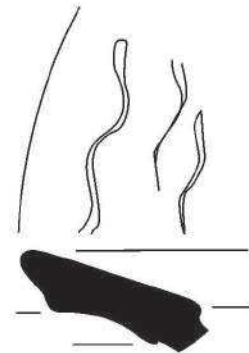
Guix motllurat procedent de la U.E. 51

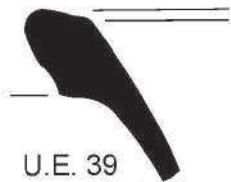
Fragment de teixit de cànham de la mortalla de l'enterrament 54.

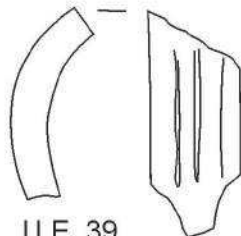
U.E. 3
Clau de ferro

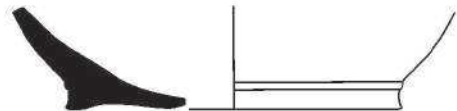
U.E. 3.
Com. Red. Torn

U.E. 39
com. Red. Torn

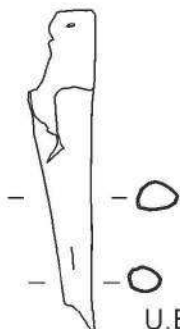

U.E. 39
com. Red. Torn
augustal.

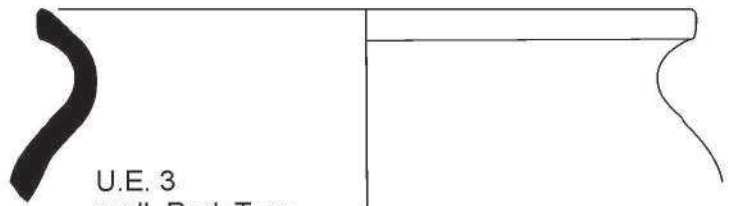

U.E. 3
com. Ox.

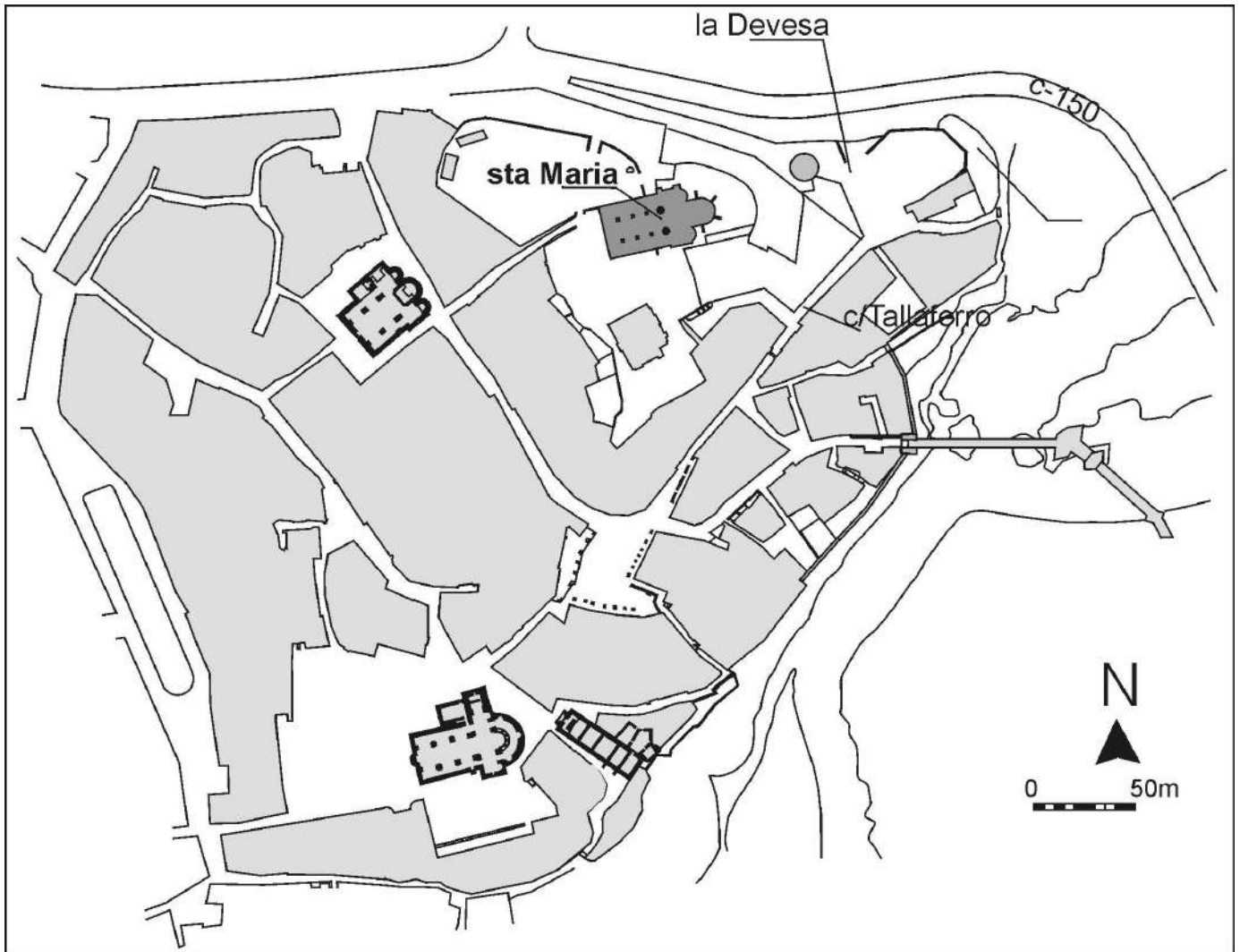
0 3cm

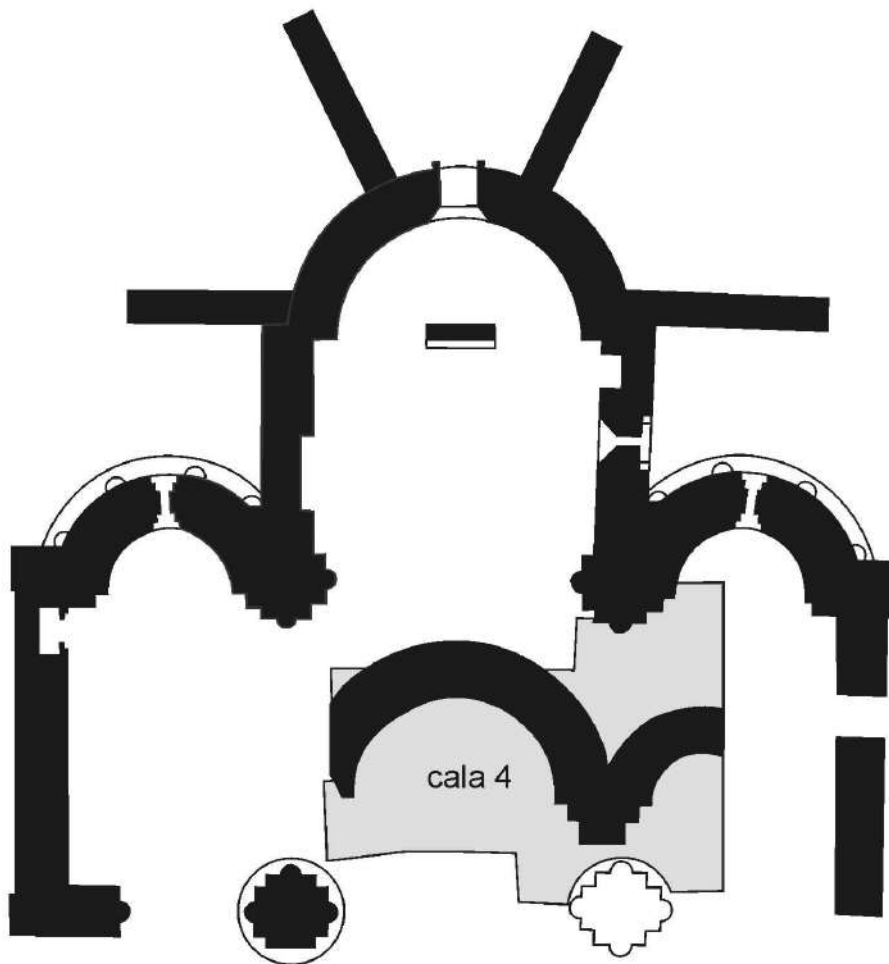
U.E. 51
Bronze.

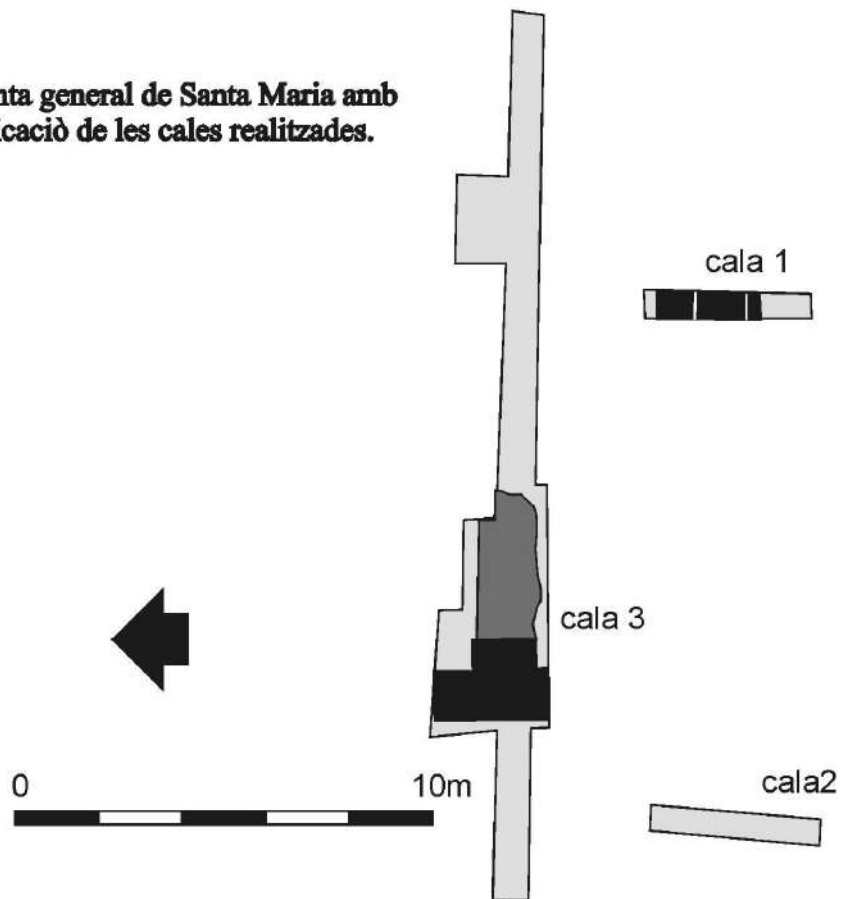
U.E. 3
groll. Red. Torn.

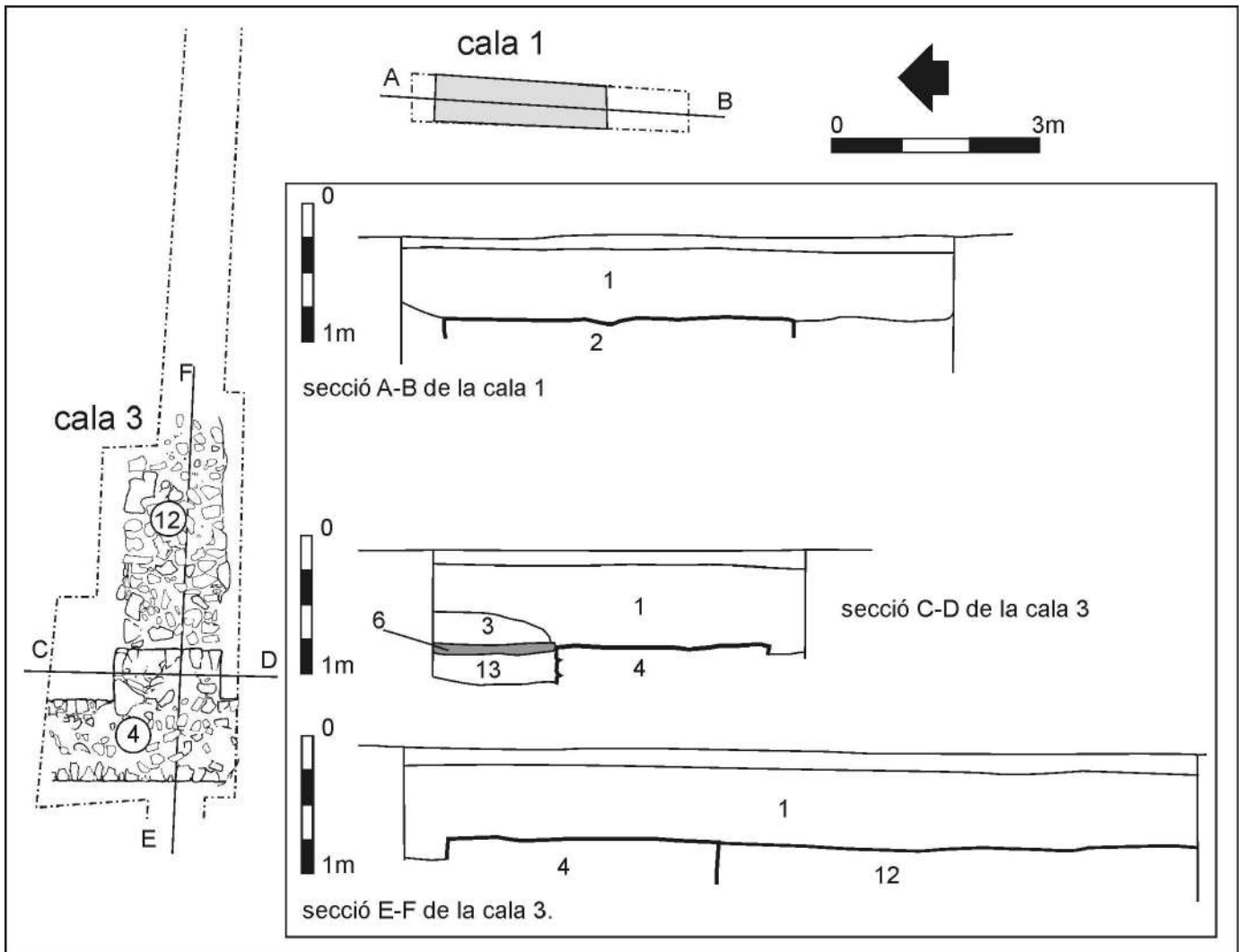

Plànol de situació de Santa Maria en el centre històric de Besalú.

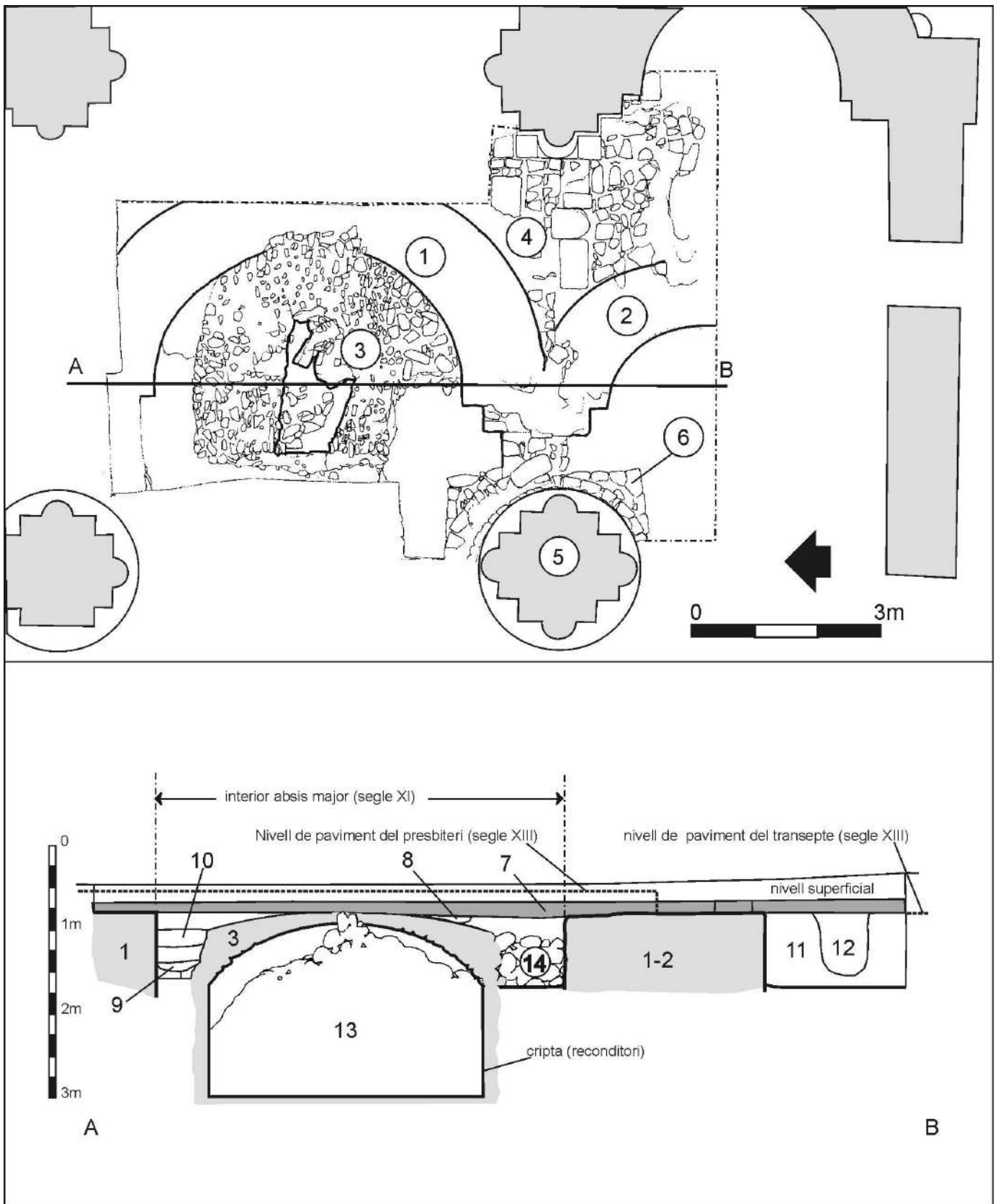

Planta general de Santa Maria amb indicació de les cales realitzades.

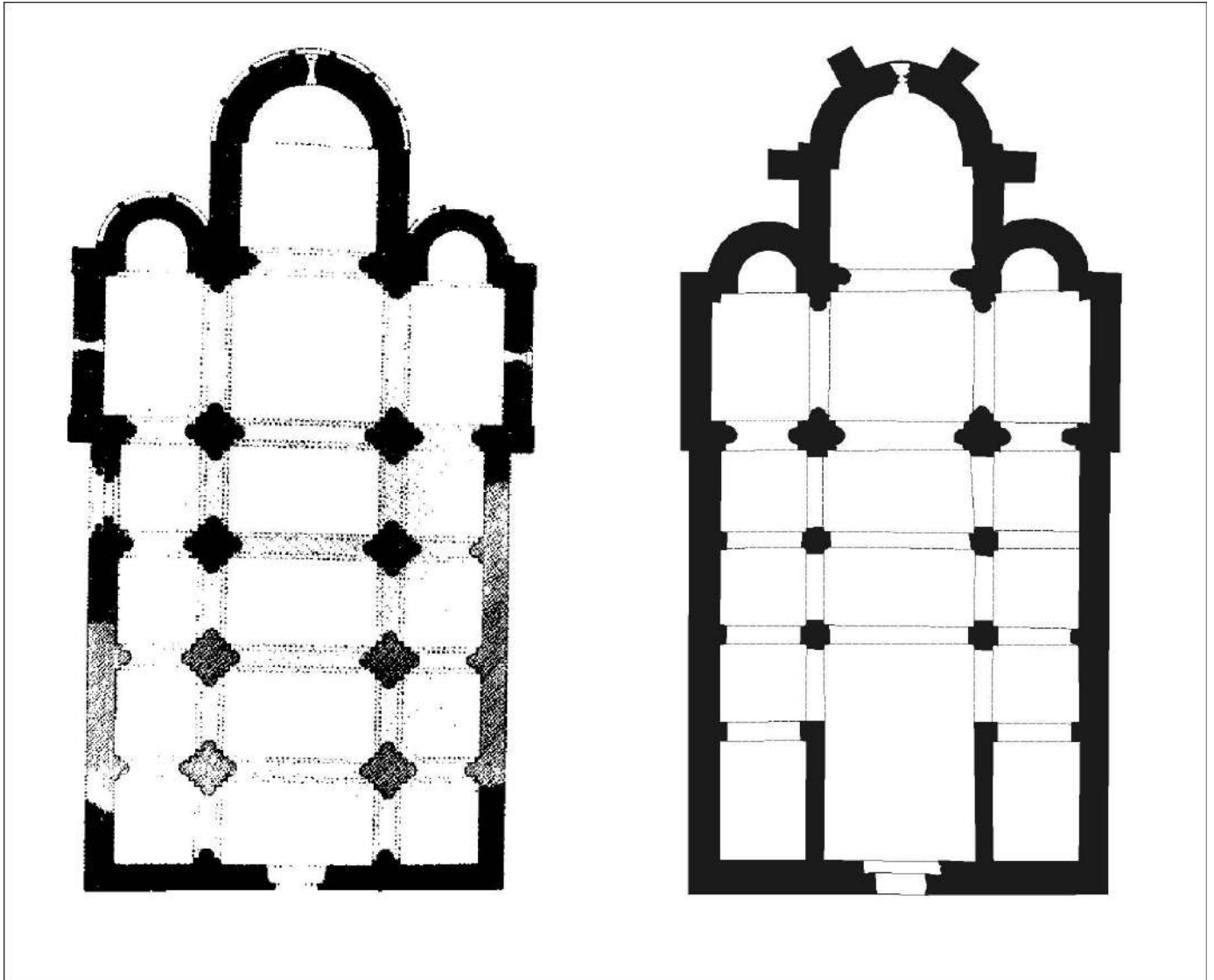

Planta de les cales 1 i 3 i les seccions corresponents.

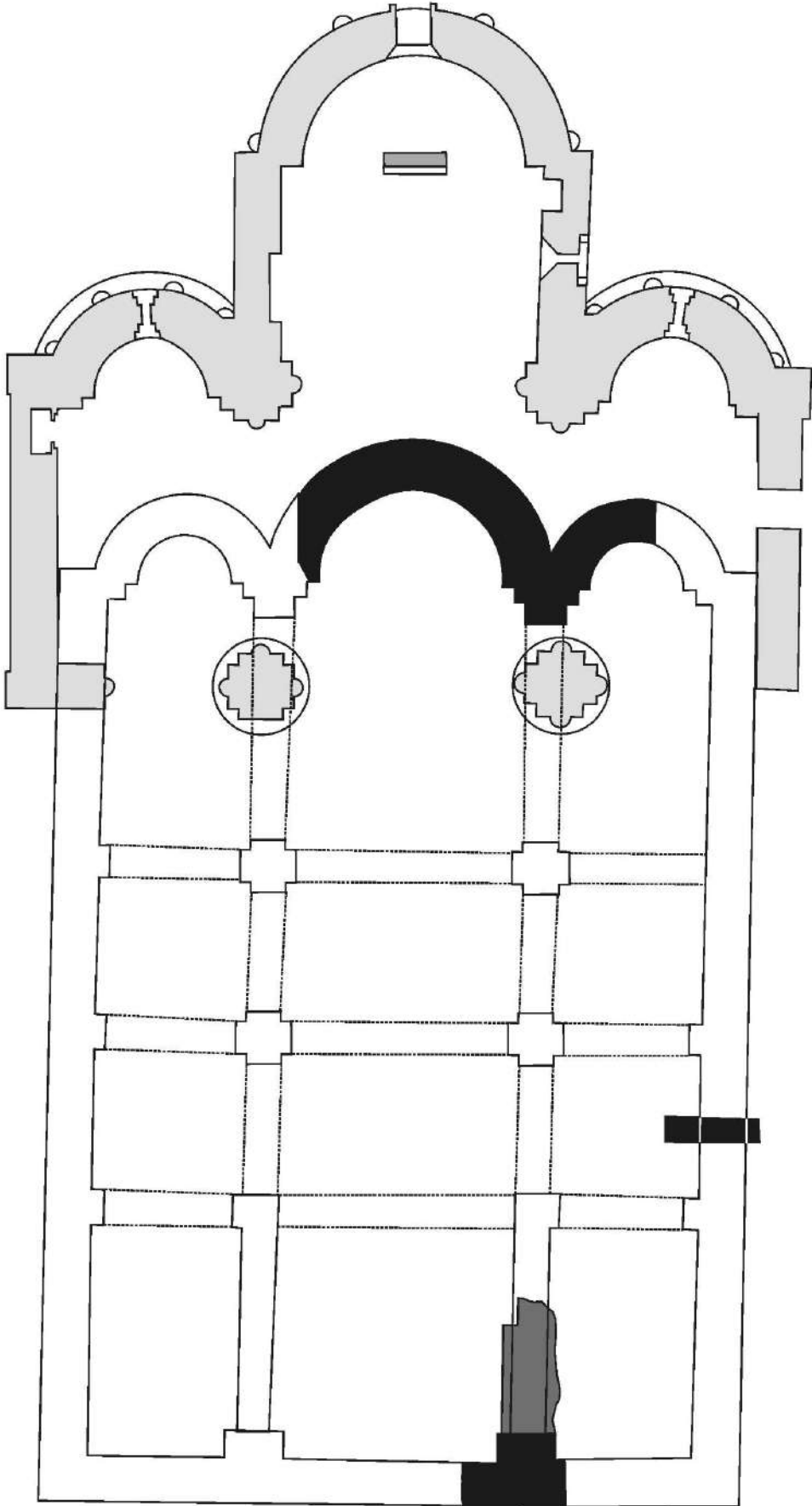

Planta i secciò de la cala núm. 4.

Planta de Santa Maria de Besalú segons Puig i Cadafalch, a l'esquerra, i de Lampérez, a la dreta.

Planta hipotètica de la capella del castell.

0 6m

Aspecte general de les rases i cales obertes vistes des del transepte

Rasa núm. 2.

Cala núm. 3 amb la fonamentació de la façana de ponent de l'església.

Rasa núm. 1.

Cala núm. 3. mur de ponent de l'església i fonament dels pilars de separació de la nau central i la de migdia.

Vista general de l'excavació. Al fons, la capçalera de Santa Maria durant les obres de consolidació.

Dues vistes (des del nord i des de sud) de la cala núm. 4.

1. Absis central de l'església del segle XI.
2. Volta de la cripta (reconditori), obra del segle XVI.
3. basament del pilar sud del transepte de la capçalera del segle XII.
4. Absidiola sud del temple del segle XI.
5. Restes de paviment i lloses d'enterraments corresponents al nivell de circulació de l'església del segle XII.

Pilar sud del creuer de Santa Maria. La sabata de fonamentació al descobert.

Vista de la cala núm. 4 des del sud. A primer terme el mur de labris sud de la capella del castell i restes del paviment del transepte.

Interior de la cripta en el procés d'excavació.

Vista de la cala núm. 4 des del sud.

Vista de la meitat sud de la cala núm. 4.

Cala núm. 4. Al centre la cripta dins l'espai de l'absis major de la capella del castell.

Enterrament U.E. 54

Restes humanes, U.E. 19.

Restes humanes disperses sobre la volta de la cripta.

Enterrament U.E. 43.

Enterrament U.E. 31.

A la dreta; enterraments U.E. 43 i 52.

